

Sumqayıt hadisələri 1988

Dövri mətbuat 2008-ci il

M ü n d ə r i c a t

- ❖ Əli Nəcəfxanlı. Sumqayıt hadisələri : planlı təxribatın görünən və görünməyən tərəfləri.....S. 2
- ❖ Eyruz Məmmədov. Sumqayıt: arxadan vurulan zərbə.....S. 6
- ❖ Eyruz Məmmədov. Azərbaycan həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırılmalıdır.....S. 20
- ❖ 1988-ci il 28-29 fevral Sumqayıt hadisələri Səbəbkarlar kimlər idi?.....S. 24
- ❖ Eyruz Məmmədov, Akif Cabbarlı. Zamanın dərsi, yoxsa dərsin zamanı?!.....S. 31
- ❖ Akif Əliyev. Hadisələrə hazır olmayan şəhər.....S. 37
- ❖ Fəxrəddin Rəhimov. Sumqayıt hadisələri erməni təxribatının növbəti səhifəsi idi.....S. 40
- ❖ Qüdrət Muğanlı. “Erməni fitnəsi - Sumqayıt hadisələri”.....S. 42
- ❖ Əli Nəcəfxanlı. Sumqayıt hadisələri xarici dillərdə buraxılan kitablarda.....S. 44

Rus dilində

- ❖ Сумгайтские события – еще одна хорошо спланированная акция армян.....S. 46

Sumqayıt hadisələri : planlı təxribatın görünən və görünməyən tərəfləri

Ötən əsrin 88-ci ilində, soyuq fevral günlərində separatçı, terrorçu ermənilər və ermənipərəst qüvvələr Sumqayıt şəhərində böyük iğtişaşlar törətmişlər. Fevralın 27-29-da tüğyan edən hadisələr nəticəsində müxtəlif millətlərdən olan 32 nəfər, o cümlədən 26 erməni qətlə yetirilmiş, 40-dan çox adam bədən xəsarəti almış, 200-dən yuxarı mənzil talan edilmiş, onlarca avtomaşın sındırılmış və yandırılmışdır. Faciəni törətməkdə məqsəd dünya ictimaiyyətinin gözündə “vəhşi azərbaycanlı” obrazı yaratmaq və bununla da Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini Azərbaycandan qopararaq Ermənistanla birləşdirmək idi. Ölkədə Qorbaçov rejiminin elan etdiyi bədnam “yenidənqurma” siyasətindən bəhrələnmək istəyən ermənilər özlərinin çoxəsrlik ərazi iddialarının bir hissəsinə məhz bu yolla nail olmağı planlaşdırdılar.

Sumqayıt hadisələri sovet xalqlarının “qardaşlıq” ailəsində kin-küdurətsiz yaşayan azərbaycanlılarda və respublikanın buyruq qulu olan o vaxtkı rəhbərliyində bir müddət çaşqınlıq və üzüntü yaratsa da, məkrli ermənilər özlərinin törətdikləri qanlı aksiyalardan dərhal məharətlə istifadə edərək, millətimizə qarşı güclü antitəbliğat maşınına işə salmış və beynəlxalq aləmin mütləq əksəriyyətində ermənipərəst mövqe – birtərəfli, qərəzli fikir formalaşdırmağa çalışmışlar.

Lakin az zaman keçdikdən sonra Azərbaycanda Sumqayıt hadisələrinin doğru-dürüst mahiyyətinə varmaq, faciəni, necə deyərlər, soyuq başla araşdırıb erməni cinayətlərinin növbəti həlqəsi kimi qiymətləndirmək istiqamətində müəyyən addımlar atılmışdır. Elə buradaca vurğulayaq ki, bu işlə respublikanın o vaxtkı bivec rəhbərliyi deyil, məhz ayrı-ayrı vicdanlı ziyalılar məşğul olmuşlar. Onlardan biri jurnalist Eyrüz Məmmədovdur. Faciənin kökünü ətraflı araşdıran həmkarımız “28-dən 29-na keçən gecə” adlı sənədli publisistik kitab yazmış, onun bir hissəsinin “Erməni təxribatı (Sumqayıt , 1988-ci il)” adı altında rus və ingilis dillərində çap etdirmişdir. Eyrüz Məmmədov həmçinin mərhum kinorejissor Davud İmanovla birlikdə “Sumqayıtın əks-sədası” qıca tammətrajlı və eyni adlı beş seriyalı sənədli filmi araya-ərsəyə gətirmişdir.

Sumqayıt hadisələri ilə bağlı həqiqətləri üzə çıxarmış ziyalılarımızın zəhmətini yüksək qiymətləndirməklə bərabər, qeyd etmək istəyirik ki, hələ də həmin hadisələri geniş təhlil etmək, hərtərəfli araşdırmaq zərurəti qalmaqdadır. Nə qədər ki, ermənilərin işğalçılıq siyasətinə, separatçılığına və terroruna, qondarma soyqırım hay-küylərinə son qoyulmayıb, bu mövzu gündəmdən düşməməli, bədnam qonşularımızın iç üzü açılıb dünyaya yayılmalıdır.

Daşnak tör-töküntüsü hərəkətə gəlir

Bildiyimiz kimi, 1985-ci ildən SSRİ-də tətbiq olunan yenidənqurma və demokratiya siyasəti ölkədə güclü ajiotaj yaratmış, “xalqlar həbsxanası”nın divarlarını lərzəyə salmışdı. Qərb dövlətləri demokratiyaya “kömək” məqsədilə ölkədə mili münasibətləri qızıqdırır, adamların meydanlarda hakimiyyətə qarşı şüarlarla, tarixi haqsızlıqların aradan qaldırılması tələbləri ilə çıxış etmələri, iğtişaşlar törətmələri və sovet imperiyasının çökməsini sürətləndirmələri üçün onlara hər cür dəstək olurdular. Müttəfiq respublikalarda milli oyanış baş verir, azadlıq meylləri güclənirdi. Ermənilərsə

SSRİ-nin dağılması ərəfəsində vəziyyətdən istifadə edib Azərbaycanın əzəli tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağa sahib çıxmaq istəyirdilər. Onların həmin niyyətlə atdıqları çirkin vasitələrdən biri də, məhz 1988-ci il Sumqayıt hadisələrinin törədilməsi idi.

Ötən əsrin əvvəllərində də ermənilər Dağlıq Qarabağı ələ keçirməyə dəfələrlə ciddi cəhdlər etmişdilər. Növbəti fürsət yarananda onlar yenidən Qarabağ problemini ortaya atdılar. Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev 1987-ci ildə Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun üzvlüyündən və SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini vəzifəsindən istefa verdikdən bir qədər sonra Qorbaçovun müşaviri, akademik A.Aqanbekyan Parisdəki çıxışlarından birində Dağlıq Qarabağın Ermənistanı verilməsi ilə bağlı ən yüksək səviyyədə tədbirlər görülməyini bəyan etdi. Bundan az keçməmiş ermənilərin həmin tələblə kütləvi mitinqlərin keçirilməsinə rəvac verildi. Erməni katalikozu Vazgen, şair və yazıçılardan Silva Kaputikyan, Sero Xanzadyan, Zori Balayan öz qızışdırıcı çıxışları ilə kütləni yolundan çıxarıb, vilayətdə bilərəkdən idarəolunmaz vəziyyət yaradırdılar. Artıq Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda azərbaycanlılar təqib olunur, dədə-baba yurdlarından qovuldular. Nəhayət, Quqarq rayonunda soydaşlarımızın vəhşicəsinə öldürülməsi, Əsgəranda 2 soydaşımızın qətlə yetirilməsi və Xankəndində fevralın 22-də keçirilmiş erməni mitinqinin əks-sədası həmin ayın günlərində Sumqayıtda eşidildi. Qabaqcadan planlaşdırılan təxribatın baş tutması üçün kiçik bir qığılcım bəs etdi...

Ordunun seyrçi mövqeyi

Bu sətirlərin müəllifi də Sumqayıt hadisələrini əvvəldən axıradək izləmiş, şəxsi müşahidələri əsasında müəyyən qənaətlərə gəlmişdir. Bir daha deyim ki, fevralın 27-də, 28-də və 29-da törədilən faciənin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində erməni millətçilərinin, onların Moskvadakı və xaricdəki havadarlarının əli oduğu tamamilə şəksizdir. Çünki nə talançılıq edən qruplara, nə də adamları qətlə yetirilənlərə həmin üç gündə kimsə maneçilik törətmədi. Şəhərə yeridilmiş milis və ordu qüvvələri küçələr boyunca sıraya düzülüb “qorxulu” səhnələri seyr edir, azğınlaşmış kütlənin qarşısına şıxmağa belə təşəbbüs göstərmirdilər. Görünür ki, ”yuxarı”dan əmr belə imiş. “Paşa” ləqəbli Eduard Qriqoryanın dəstəsinin üzvləri 45-ci məhəllədəki binalardan birinin 4-cü mərtəbəsində yaşayan dərzi erməni qadını evində döyüb əyin-başını cırdıqdan sonra lüt anadangəlmə halda küçəyə çıxardılar. “Dostluq “ küçəsinin ortası ilə sürüyüb yaxınlıqdakı xəstəxananın hasarları arasındakı çalada diri-diri yandırdılar. Məşhur dərzi qadın əvvəldən bilsə idi ki, ” Qaradağ komitəsi” üçün vaxtlı-vaxtında ianə vermədiyinə görə adı Qriqoryanın əlindəki ölüm siyahısına düşəcək, bəlkə də bütün var-dövlətini peşkəş edərdi.

....Verilmiş ünvan üzrə Sumqayıtın 2-ci mikrorayonundakı evlərdən birinin yuxarı mərtəbəsinə hücum çəkən “qəhrəmanlar” orada yaşayan (və çox güman ki, ”Krunk” təşkilatının fonduna pul ödəməyən) yaşlı bir erməni kişisini eyvandan yerə atdılar. Bədbəxt qoca sınımış qolunu-qığını güclə tərpedib dikəlmək istəyirdi.

...Sülh küçəsi ilə o baş-bu başa sürətlə hərəkət edən BTR-in altında bir-birinin ardınca üç nəfər qaldı. Bunlar günahsız şəhər sakinləri-Vəkil Kərim oğlu Babayev, Surxay Valeh oğlu Əliyev və səhv etmirəmsə, Canpolad Məhyəddin oğlu Orucov idi. Onları xəstəxanaya cətdırmaqdan ötrü heç bir maşını saxlamaq mümkün deyildi. Sürücülər ehtiyat edirdilər. Bu vaxt kimsə yoldan ötən bir avtobusun ön şüşəsini daşla vurub sındırdı, maşın qəzet köşkünə dəyib dayandı. Adamlar yaralıları avtobusa qoyub xəstəxanaya apardılar. Sonra eşitdim ki, hər üçü canını tapşıırıb.

Yalnız hadisələrin ertəsi günü, yəni martın 1-də Sumqayıtda fəvqəladə vəziyyət elan edildi, şəhərdə komendant saati, pasport rejimi tətbiq olundu. Kimin həddi nə idi axşam saat 7-dən sonra şəhərin komendantı, general Krayevin şəhəri basmış patrul dəstələrinin gözünə görünsün? Bu cür təhlükəsizlik tədbirlərinə elə fevralın 27-də başlamaq olmazdı? Axı, üç gün idi ki, talanlar gedirdi, oğurluq, quldurluq halları baş almışdı. Yalnız cinayətkarlar "sakitləşəndən" sonra görülən qətiyyətli tədbirlərin nə faydası vardı? Artıq olan olmuşdu. Hadisələrdən əvvəl və sonra Silva Kaputikyan və Zori Balayanın Sumqayıt hadisələri ərəfəsində Moskvada Mixail Qorbaçovla, MK katibi A.Yakovlevlə görüşləri, xaricdən gəlmiş erməni operatorunun hadisələri lentlə çəkərək tezliklə Avropadakı erməni mərkəzlərinə çatdırması, hadisələrdən bir-iki gün sonra Stepanakertdə "Sumqayıt genosidinin qurbanları"na hazır abidə qoyulması, ermənilərin o ərəfələrdə əmanət kassalarından bütün pullarını götürmələri və digər təkzibedilməz faktlar faciənin məhz erməni millətçiləri tərəfindən məqsədyönlü şəkildə törədildiyini sübut edir.

Hadisələr zamanı öldürülən və qarət edilən ermənilərin "Qarabağ komitəsi" və Krunk" təşkilatı ilə əməkdaşlıqdan imtina edənlərin olduğu aydındır. Bəs qalanlar? Onlar başbilənlərdən eşidib bilmişdilər ki, Sumqayıtda məşum bir təxribat törədiləcək. Odur ki, bir qismi mənzilini başqasının adına keçirmiş, şəxsi avtomobilini uçotdan çıxarmış, mindən yuxarı erməni isə dekabr, yanvar və fevralda əmanət kassalarından o vaxtkı pulla 260 min rubldan çox pul götürmüşlər. Yeri gəlmişkən, bu barədə mərhum akademik Ziya Bünyadov "Nə üçün Sumqayıt? adlı analitik məqaləsində ətraflı söhbət açmışdı.

Hadisələrdən bir gün sonra "fəallaşan" ölkə rəhbərliyi faciəni bir qrup xuliqanın şuluqluq salması kimi qələmə vermişdir. "Pravda" qəzeti yazırdı ki, müəyyən (?) azğınlıq və zorakılıq halları da olmuşdur. Guya şəhərdə həyatı normal hala salmaq, ictimai asayışı təmin etmək üçün tədbirlər görülmüşdür. Burada adamın yadına "daldan atılan daş..." məsələsi düşür.

İğtişələri araşdırmaq üçün mərkəzin istintaq orqanları dərhal təhqiqat tədbirlərinə başlamışdılar. SSRİ Baş Prokurorluğu tərəfindən 18/55461-88 nömrəli xüsusi cinayət işi açılmış, 444 nəfər məhkəmə qarşısında cavab verməli olmuş, onlardan 400 nəfəri 10-15 gün təcridxanalarda saxlanılmış, bir neçəsi uzunmüddətli həbs cəzasına layiq görülmüş, Əhməd Əhmədov isə Moskvada erməni millətçilərinin təzyiqi ilə ölüm cəzasına məhkum edilmişdir. Bu hökm tez-tələsik icra olunmuşdur. Təhrikçi və iştirakçı adı ilə cəza alan xeyli gühahsız həmyerlimiz olsa da, hadisələrdə baş rolun ifaçısı –Eduard Qriqoryan da qaçıb canını qurtara bilməmişdir. Erməni "rejissorlar" istəyirdilər ki, qan tökəndən sonra o, qaçıb gizlənsin və beləliklə hadisələrdə onların əlinin olmadığını sübut etsinlər. Lakin Qriqoryanın ələ keçməsi və məhkəmə qarşısında cavab verməsi hay-küy kampaniyasının effektini azaltmışdır. Qriqoryan ağalarına qarşı ifadələr verməyə məcbur olmuş, öz əməllərinə görə cəzasını almışdır.

Burada mərkəzi orqanların "ədaləti" haqda danışmaq da lazım gəlir. Belə ki, "Paşa"nın təhriki ilə cinayətə baş qoşmuş Əhməd Əhmədov ölüm cəzasına bir adam öldürdüyünə, Taleh İsmayılov 15 illik həbs cəzasına layiq görüldüyü halda, 5 erməni öldürən, bir neçə erməni qızını zorlayan "Paşa" Eduard Qriqoryan vur-tut 12 il azadlıqdan məhrum edilmişdir. Bu faktın özü də erməni millətçilərinin Qriqoryanın "xidmət"lərini imkanları daxilində qiymətləndirdiklərinə dəlalət edir.

İstintaq zamanı aydınlaşmışdır ki, əvvəllər iki qardaşı ilə bərabər dəfələrlə mühakimə olunmuş Qriqoryan erməni millətçilərinin əlində asanlıqla alətə çevrilmiş, tapşırığın öhdəsindən

bacarıqla gəlmiş və bir neçə gündə ətrafına bəzi kriminal elementləri və yetkinləşməmiş gəncləri toplaya bilmişdir. "Paşa" onlara ağalarından aldığı pullardan paylamış, narkotik maddələr vermiş, onları özü ilə bərabər cinayətə sürükləmişdir.

"Unudulan" faktlar

Təəssüf ki, Sumqayıt hadisələri ilə bağlı informasiya mübarizəsində bizdən xeyli fəal olan erməni təbliğatı qismən də olsa, məqsədinə yetmişdir. Həsən Sadıqov və Ramazan Məmmədovun "Sumqayıt: milli əsarət, ya səxavət" kitabında bu barədə yazılır ki, 1989-cu ilin sentyabrında Yerevanda təşkil olunmuş konfransda Sumqayıt hadisələri bir daha ustalıqla təhrif edilmiş və konfransın materialları əsasında bir çox xalqların dillərində, o cümlədən rus dilində 50 min tirajla "Sumqait...Genosid...Qlasnost..." adlı kitab buraxılaraq dünyaya yayılmışdır. Sözügedən konfransda Sumqayıt hadisələrini 70 il Sovet Azərbaycanında hökm sürmüş milli əsarət siyasətinin təbii təzahürü kimi qələmə verənlər bir sıra faktların üstündən sükutla keçmişlər.

Həmin faktlar isə ondan ibarətdir ki, "əsarət" də qalan ermənilərin Sumqayıtda yüksək vəzifələri, "yağlı" işləri, geniş mənzilləri olmuşdur. Ermənilər ətrafının 5-6 faizini təşkil etmələrinə baxmayaraq, şəhər sakinlərinə məxsus 6 min şəxsi minik avtomobilindən 600-ü onların olmuşdur. Şəhərin əmanət kassalarında əhaliyə məxsus pul əmanətlərinin isə 21,6 faizi ermənilərin idi. Hadisələrdən sonra Sumqayıtı tərk edən ermənilər bir il ərzində 2 milyona qədər əmanəti nağd pulla maneəsiz götürmüş və ya Ermənistan, Rusiyanın ayrı-ayrı şəhərlərinə köçürmüşlər. Evlərini isə qorxu-hürkü bilmədən baha qiymətə sata bilmiş və ya dəyişdirmişlər.

Sumqayıtda 26 deyil, 400-500 erməninin qətlə yetirilməsi barədə şişirtmə rəqəmlər göstərən erməni millətçiləri o fakta da göz yummuşlar ki, hadisələr samanı azərbaycanlı ailələr mərdlik göstərərək erməni qonşularını "Paşa"nın quldur dəstəsindən gizlətməsəydilər, qurbanların sayı daha çox ola bilərdi. Ağır məqamda risk edərək minlərlə erməninə real ölümdən qurtaranlar, onlara kömək əli uzadanlar məhz azərbaycanlılar olmuşlar. Yuri Pompeyevin məşhur "Qarabağın qan girdabı" kitabında, mətbuat səhifələrində bəzi ermənilər bunu etiraf etmişlər.

Bir daha qeyd edək ki, Sumqayıtda törədilmiş 1988-ci il fevral hadisələrindən mümkün qədər çox bəhrələnmək, dünyanın gözündə azərbaycanlıların zalım, qaniçən obrazını yaratmaq, guya onlarla birgə yaşamağın qeyri-mümkünlüyü barədə fikir formalaşdırmaq məqsədini güdən erməni millətçiləri bu gün də dəridən-qabıqdan çıxmaqla öz cinayətlərini ört-basdır etməyə çalışırlar. Biz bunu ermənilərin tarixi saxtalaşdırmaq planlarının növbəti mərhələsi kimi dəyərləndirməli, daim bu siyasətə qarşı düşünülmüş, ardıcıl, sistemli təbliğat işi aparmalıyıq.

Əli Nəcəfxanlı

"Xalq qazeti" 16 fevral 2008

Sumqayıt: arxadan vurulan zərbə

İyirmi il əvvəl Azərbaycanın bu gənc şəhəri düşmən

təxribatına hədəf oldu

Erməni millətçiləri xaricdə yaşayan havadarlarının dəstəyi ilə 1988-ci il fevral ayının 28-29-da Sumqayıtda qanlı aksiya törətdilər. Nəticədə 32 nəfər qətlə yetirildi. Həmin hadisələrdən 20 il keçir. “Exo Sumqayıta” qəzetinin baş redaktoru Eyrüz Məmmədov 20 ildir ki, həmin hadisələrin tədqiqatı ilə məşguldur. Onun “Sumqayıtın əks-sədası -1”, “Sumqayıtın əks-sədası -2”, “Sumqayıt” sənədli filmləri çəkilməmiş, “28-dən 29-na keçən gecə”, “Erməni təxribatı”, “Sumqayıtda hadisələr. İyirmi ildən sonra” adlı kitabları nəşr edilmişdir. Əsərləri rus, alman, ingilis dillərinə tərcümə olunmuşdur.

E.Məmmədovun apardığı araşdırmalar mahiyyətinə və əhəmiyyətinə görə maraqlı olduğundan hazırladığı materialları “Xalq qəzeti”ndə dərc etməyi qərara aldıq.

“Bizə torpaq lazımdır”

1985-ci ilin aprel ayında Sov.İKP Mərkəzi Komitəsinin Baş katibi Mixail Qorbaçovun “yenidənqurma” siyasəti elan olundu. Aşkarlıq, söz azadlığı, fikir plüarizmi pərdəsi altında Sovetlər İttifaqında milli münaqişə zəminində bir sıra problemlər yarandı. Ayrı-ayrı respublikalarda mitinqlər və tətillər keçirilməyə başlandı, SSRİ-nin tərkibindən çıxmaq haqqında şüarlar səsləndirildi.

Bütün bunlardan sui-istifadə edən ermənilər Azərbaycana qarşı torpaq iddiası ilə çıxış etməyə başladılar. Bunun da öz səbəbi vardır. Rus imperiyası əsrlər boyu Qafqazı öz nəzarəti altında saxlamağa çalışmış, şərqdə təsir dairəsini genişləndirməyə səy göstərmişdir. Ermənilərə dəstək olan Moskva Ermənistanın qonşu dövləti olan Azərbaycana torpaq iddiasını dolayısı yolla dəstəkləməyə başladı.

Ermənilər yenidənqurmada tarixi bir şans kimi istifadə etmək istədilər, bu işdə bütün vasitələrdən istifadə etməyə çalışdılar. Ermənilərə torpaq lazım idi. Bu arzu erməni ziyalıların, dövlət məmurlarının, qatı millətçilərin, “demokrat”ların, adi fəhlələrin dilində böyük bir istəyə çevrilmişdi.

SSRİ Dövlət Təhlükəsislik Komitəsi sədrinin birinci müavini Filipp Bobkov “KQB i vlast” kitabında baş verən dəhşətli gecələrdən sonra mən tikinti kombinatının fəhləsi olan bir erməni qadını ilə söhbət etdim. Onun gəlini ağır gün keçirmiş, oğlu isə yaralanmışdı.

-Siz elə bilirsiniz ki, Yerevanda olan ziyalılar biz ermənilər haqqında düşünülər – deyə bildirdi. – Xeyr. Onlar torpaq haqqında düşünülər. Dağlıq Qarabağ da onlara bu məqsəd üçün lazımdır.

Bəli, onlara torpaq lazım idi – Qarabağ torpağı.

Bunula bağlı daha bir misal çəkmək istərdim. 1967-ci il iyul ayının 17-də Türkiyədə nəşr olunan “Cümhuriyyət” qəzeti yazırdı: “Sovet Rusiyasının xarici işlər naziri Molotov 1945-ci il iyunun 7-də Türkiyədə nota verdi. Bu nota ilə Qars, Ərdahan istənilir və Boğazlarda Rusiyanın üstünlüyünü təmin etmək üçün bir sıra tələblər irəli sürülürdü. Almaniyaya qalib gəlsələr də, Stalin siyasətinə məğlub olan

anqlosaksonlar həmin anlarda Türkiyəyə arxa durmamışdılar. Elə o zaman Türkiyə xarici işlər naziri Nurulla Sümər ilə sovet elçisi Vinqradov arasında baş vermiş aşağıdakı söhbət təqdirəlayiqdir:

Nurulla Sümər:

-Dünya üzünün böyük bir parçasına sahib olan Rusiyanın doğrudanmı daha artıq torpağa ehtiyacı vardır?

Vinqradov:

-Torpağa ehtiyacı olan Rusiya deyil, Ermənistan Sovet Sosialist Respublikasıdır.

Göründüyü kimi, ermənilər və onların havadarları çoxdan torpaq iddiasında olublar.

1985-ci ildən sonra isə onlar bu xəyalı gerçəkləşdirmək üçün Moskvadan, xaricdə fəaliyyət göstərən erməniyönlü təşkilatların, kəşfiyyat institutlarının köməyinə arxalanaraq Azərbaycanın ünvanına böhtan atmağa başladılar. Bunun bir o qədər də faydası olmadı, onlara şərəf gətirmədi, əksinə, Azərbaycan xalqının iradəsi qarşısında davam gətirə bilmədilər. Bu erməniləri daha da qıcıqlandırdı və onlar daha çirkin üsullara əl atmağa başladılar.

İyirmi il bundan əvvəl, 1988-ci ilin fevral ayında erməni millətçiləri xaricdə yaşayan havadarlarının və Daşnaksütyün Partiyasının dəstəyi ilə Sumqayıtda qanlı aksiya törətdilər. Nəticədə 32 nəfər qətlə yetirildi. Onlardan 32-si erməni, 6-sı isə başqa millətlərin nümayəndələri idi. Bu hadisəni törətməkdə erməni millətçiləri azərbaycanlıları başkəsən, quldur və qaniçən bir millət kimi dünya ictimaiyyətinə təqdim etmək idi.

Görəsən, həmin Sumqayıtda baş verən hadisələrin kökündə nə dayanmışdır və niyə məhz Sumqayıt seçilmişdir? Bu haqda dünyanın ayrı-ayrı kütləvi informasiya vasitələrində və telekanallarında müxtəlif səpkili materiallar dərc olunmuş, sənədli filmlər nümayiş etdirilmişdir. Bu problemə bizim öz baxışımız, öz mülahizələrimiz var və inanırıq ki, bunlar oxucular üçün maraqlı olardı.

Qaranlıq qalmış suallara aydınlıq gətirməzdən əvvəl Dağlıq Qarabağ problemi ilə bağlı cərəyan edən hadisələrin xronologiyasına diqqət yetirmək pis olmazdı.

Mixail Qorbaçov Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Baş katibi seçildəndən sonra onun ətrafına ermənipərəst qüvvələr topladı. Siyasi məsələlər üzrə Şaxnazarov, iqtisadi məsələlər üzrə Ağanbekyan, planlaşdırma məsələləri üzrə Sitaryan onun ən yaxın köməkçiləri oldular. Onlar ölkədə gedən ictimai-siyasi proseslərdən öz məqsədləri üçün istifadə etmək, erməni xalqının tarixən arzuladığı torpaq iddiasını qaldırmaq və reallaşdırmaq üçün M.Qorbaçova məsləhətlər verir, onu bu çirkin və məkrli işə cəlb edirdilər. Lakin Qorbaçov hakimiyyətinin ilkin mərhələsində Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan ayıraraq Ermənistanın tərkibinə vermək çətin idi. Belə ki, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini, Siyasi Büronun üzvü Heydər Əliyev belə ədalətsiz bir məsələnin ən yuxarı hakimiyyət dairələrində müzakirə olunmasına yor verə bilməzdi.

M.Qorbaçov ermənilərə məsləhət görmüşdü ki, bu işdə tələsməsinlər. Onun Dağlıq Qarabağ probleminin həllində öz planı vardı. Bu da Heydər Əliyevi siyasi arenadan uzaqlaşdırmaq idi.

Mixail Qorbaçovun elan etdiyi yenidənqurma siyasəti, onun yaratdığı qeyri-sağlam mühitdə çalışmanın özü tarix qarşısında bir cavabdehlik tələb edirdi. Heydər Əliyev belə mühitdə işləməyin qeyri-mümkün olduğunu gördü və 1987-ci ilin oktyabr ayında Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin keçirdiyi plenumda tutduğu bütün vəzifələrdən istefa verməyə məcbur oldu. Hər şey də bundan sonra başladı.

Erməni şovinistləri Moskvadakı havadarlarının köməkliliyi ilə özlərinin bütün siyasi və ideoloji silahlarını işə salıb, Dağlıq Qarabağın Ermənistanı verilməsi ideyası uğrunda mübarizəyə başladılar.

İlk qıyılıcı Fransada göründü. 1987-ci ilin noyabr ayında akademik Abel Ağanbekyan Parisdə erməni icması qarşısında çıxış edərək Dağlıq Qarabağın Azərbaycan Respublikasından alınıb Ermənistan Respublikasına verilməsinin məqsədəuyğunluğu barədə bəyanat verdi. Bu bəyanat xaricdə yaşayan erməni lobbisi tərəfindən alqışlandı və bu işdə Qorbaçova hər cür dəstək olacağına söz verildi. Onu da qeyd edirəm ki, Ağanbekyan bu bəyanatı Moskvada Qorbaçovun razılığını alandan sonra vermişdi.

Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin katibi, Siyasi Büronun üzvü, “yenidənqurma”nın baş ideoloqu sayılan Aleksandr Yakovlev bu sətirlərin müəllifinə verdiyi müsahibəsində demişdir: Ağanbekyan Parisdə öz təşəbbüsü ilə çıxış etməmişdi.

Həmin illər Ermənistanın kütləvi informasiya vasitələri Azərbaycana qarşı geniş kompaniyaya başladılar. Tanınmış ziyalılar, alimlər, yazıçı və şairlər öz çıxışlarında Dağlıq Qarabağın güya tarixən Ermənistanı mənsub olduğunu iddia edir, bu ərazinin sülh yolu ilə Azərbaycandan alınıb Ermənistanı verilməsi ideyasını irəli sürürdülər. Moskvada yaşayan ermənipərəst qüvvələrdən bədnam Nuykin, Borovik, Novikov, akademik Saxarov, Staravoytova və başqaları anti-azərbaycan mövqeyi tutaraq erməniləri dəstəkləyirdilər.

Ermənilərin “bizə torpaq lazımdır” ideyası Qorbaçovun xaricə etdiyi səfərlərdə də səsləndirildi. 1987-ci ilin dekabr ayında o, xanımı Raisa Maksimovna ilə Amerikanın Kaliforniya ştatına səfər etdi və burada erməni icması ilə görüşdü. Görüşdə Dağlıq Qarabağ məsələsi gündəmə çıxarıldı və M.Qorbaçovdan onun tezliklə ermənilərin xeyrinə həll olunacağı haqqında, əslində, razılıq alındı. Bundan məmnun qalan erməni icmasının nümayəndələrindən Şaginyan M.Qorbaçova qiymətli hədiyyələr, onun xanımı Raisaya isə brilyantdan ibarət qolbaq bağışladı.

M.Qorbaçov Moskvaya qayıdandan sonra Ermənistanın və Dağlıq Qarabağın ayrı-ayrı rayonlarında kütləvi mitinqlər keçirilməyə başladı. Fevralın 13-də Stepanakertdə vilayət partiya komitəsinin qarşısında 5 min adam toplandı. Azərbaycanın ünvanına təhqiramiz sözlər deyildi, böhtanlar atıldı. Dağlıq Qarabağın tezliklə Azərbaycandan alınması tələbi irəli sürüldü.

Fevralın 17-də Moskvada Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsində bir qrup erməni icmasının nümayəndələri qəbul olundu. Fevralın 18-də Stepanakertə qayıdan həmin nümayəndələr mərkəzi meydanda mitinq keçirdilər. Mitinq iştirakçılarının sayı 10 minə keçmişdi. Moskvadan səfərdən qayıdan Akopyan və Qabrielyan kütlə qarşısında çıxış edərək Moskvanın onları dəstəklədiklərini və Dağlıq Qarabağ probleminin Ermənistanın xeyrinə həll olunacağı haqqında əhaliyə məlumat verdilər. Meydanda M.Qorbaçovun yenidənqurma siyasətinin müdafiə olunduğu

haqqında bəyanatlar verildi. “Qarabağ bizimdir!”, “Rədd olsun azərbaycanlılar!” şüarları səsləndirilməyə başlandı.

Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində yerli əhali ermənilərin bu anti-konstitusion aksiyasına cavab olaraq etiraz aksiyası keçirməyə başladılar. Fevral ayının 19-da Bakıda, Mərkəzi Komitənin binası qarşısında mitinq keçirildi. Çıxış edənlər ermənilərin torpaq iddiasını əsassız saydı, bu işdə sovet hökumətinin loyallıq mövqeyini tənqid etdilər. Mərkəzə, M.Qorbaçova teleqramlar vuruldu, məktublar göndərildi. Lakin Moskva qəti tədbir görmədi. Erməni millətçiləri azərbaycanlıların fəallaşdığını görən kimi onları öz yurd-yuvalarından didərgin salmağa başladılar. Yaşadıqları mənzillərdə həyat mənbəyi olan işıq, su və qaz xətləri kəsirdi, mağazalarda onlara ərzaq buraxılmırdı, idarə və təşkilatlarda əmək haqqı verilmirdi.

Dağlıq Qarabağda “Krunk” adı altında cəmiyyət yaradıldı. Ona özünün millətçiliyi ilə seçilən, tikinti materialları kombinatının sahibi, regionda korrupsioner kimi tanınan Manuçarov rəhbərlik etməyə başladı. O, anti-Azərbaycan bəyanatları ilə tanınırdı. “Krunk”un qəbul etdiyi qərarlar yerlərdə sözsüz yerinə yetirilməli idi. Müqavimət göstərənlərə təzyiqlər edilir, hətta onlar həbs olunurdular.

“Krunk”un tələbi ilə Dağlıq Qarabağın bütün rayonlarında və vilayətin özündə xalq deputatları sovetlərinin sessiyaları çağırıldı. Həmin sessiyalarda gündəmə bir məsələ çıxarıldı: Dağlıq Qarabağ Azərbaycan Respublikasının tərkibindən çıxarılsın və Ermənistan Respublikasının tərkibinə verilsin.

Bu anti-konstitusion qərar Moskva tərəfindən sükutla qarşılandı. Təşkilatçılara qarşı heç bir tədbir görülmədi. Azərbaycanlıların etirazını görən Moskvanın dövlət məmurları bunu yenidənqurmanın elan etdiyi demokratiya və söz azadlığı ilə bağladılar.

“Krunk”un rəhbərləri təkcə Dağlıq Qarabağ torpaqları ilə kifayətlənmirdilər. 1988-ci ilin fevral ayının 23-də keçirdikləri iclaslarında belə bir qərar qəbul edildi ki, Moskva, BMT guya işə qarışaraq tarixən ermənilərə məxsus olan Gəncə, Naxçıvan, Şəmkir, Xanlar, Daşkəsən ərazilərini Azərbaycandan alıb Ermənistana verilməlidirlər. Onların tələblərindən aydın olurdu ki, “Böyük Ermənistan” xülyasını gerçəkləşdirmək üçün ermənilərə torpaq lazımdır.

Vəziyyət get-gedə gərginləşir, nəzarətdən çıxırdı. İstər Bakıda, istərsə də Azərbaycanın digər bölgələrində etiraz aksiyası möhtəşəm xarakter alır, “Torpaqdan pay olmaz!” şüarları səsləndirilir. Bu arada Ermənistandan ilk qaçqınlar gəldi. Onların başlarına açılan müsibəti dilə gətirmək qeyri-mümkün idi. İnsana yaraşmayan vəhşilik, qəddarlıq ermənilərin iç üzünü açırdı. Bakıda başlanan mitinqlərin dalğası Sumqayıtı da bürüdü.

* * *

“Baş komandanın əmri olmadan komendant saati elan edə bilməzdik”

Sənaye müəssisələrində, fabriklər və zavodlarda fəhlələr arasında Moskvaya, hökumətə qarşı narazılıq artmağa başladı. Fevral ayının 26-da indiki Azadlıq meydanında mitinq keçirildi. Çıxış edənlər Ermənistanda yaşayan Azərbaycanlıların hüquqlarını qorumağa hazır olduqlarını, ermənilərin

Dağlıq Qarabağla bağlı irəli sürdükləri tələblərin əsassızlığını bəyan etdilər və ədalətsiz iddialarla barışmayacaqlarını bildirdilər.

Ermənistanın rəhbərləri, korrupsiyaya qurşanmış qüvvələr, hakimiyyətə can atanlar və kəşfiyyat institutları hadisələri daha da qızışdırmaq, onu kulminasiya nöqtəsinə çatdırmaq üçün planlar cızır, iki milləti üz-üzə qoymağa çalışırdılar.

Sumqayıtda baş verə biləcək hadisələr ermənilərə artıq məlum idi. Bu haqda onları məlumatlandırmışdılar. Sumqayıtda yaşayan minə yaxın erməni 1988-ci il yanvarın 1-dən fevralın 25-nə kimi əmanət kassalarında saxladıkları 8 milyon 343 min 691 rubl pulu təcili çıxararaq Yerevana, Stepanakertə və Rusiyanın ayrı-ayrı şəhərlərinə köçüb getdilər.

Sumqayıtın təhsil və səhiyyə sistemlərində çalışan erməni ziyalıları Dağlıq Qarabağın Ermənistana veriməsi haqqında gizlin imzalar toplamağa başladılar. Onlar “Krunk” cəmiyyətinə yardım adı altında adambaşına 50 rubl vəsait keçirirdilər. Gizli iqtisadiyyata rəhbərlik edən “sexovşiklər” onlara məxsus olan istehsal sahələrini söküb Yerevana apardılar.

Həmin günlər Əsgəranda ermənilər tərəfindən iki azərbaycanlı qətlə yetirildi. Bu haqda ölkənin kütləvi informasiya vasitələrində geniş məlumat verilmədi. Moskvanın əli ilə idarə olunan senzura bu cür informasiyaların qəzet səhifələrinə çıxarılmasına qəti qadağa qoymuşdu. Dağlıq Qarabağla bağlı problemdə kimin öncə güllə atdığı mübahisəli olduğundan biz həmin hadisələrdə iştirak edən SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi sədrinin birinci müavini işləmiş Filipp Bobkovun “KQB i vlast” adlı kitabından daha bir sitat gətirməyi məsləhət bilirik. F.Bobkov yazır: “Yenə də mübahisə etmək olar: kim birinci başladı? Azərbaycan tərəfi, yoxsa erməni tərəfi? Fakt faktlığında qalır. İlk qurban azərbaycanlılar oldu. 1980-ci il fevral ayının 22-də Əsgəranda iki nəfər azərbaycanlı gənci qətlə yetirildi”.

Sözsüz ki, bu iki millət arasında olan ədavəti daha da qızışdırdı. Emosiyalar ağı üstələmişdi. İki gəncin qisasını almaq üçün Ağdam rayonunun əhalisi Əsgərana hücum etmək istədi. Bu an Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Xuraman Abbasova düşmənlə haqq-hesab çəkmək üçün yola düşən kişilərin qarşısına yaylığını atdı, onları müdrikiyə və sakitliyə səslədi. Xalqımızın adətinə görə, qadın yaylığı qeyrət və namus simvolu olduğundan onu tapdalamaq günah sayılır. Rayon camaatı öz emosiyalarını cilovladı. Yoxsa kim bilir, ölənlərin və qətlə yetirilənlərin sayı nə qədər olardı?!

Moskvada və xaricdə yaşayan ermənipərəst qüvvələr hadisələri daha da qızışdırmağa başladılar. Müxtəlif şaiyələr yayılırdı, bu da insanları çaşıdırırdı.

Qorbaçov Dağlıq Qarabağ probleminin düyünə düşdüyünü görüb Mərkəzi Komitənin katiblərindən Dolgixi Yerevana, Razumovskini Bakıya, Demiçevi isə Stepanakertə ezam etdi. Səfərin əsas məqsədi yerlərdə ictimai rəyi öyrənmək idi. Moskvadan gələn nümayəndələr bu məsələnin nə qədər qəliz olduğunu, bu işdə Azərbaycan xalqının sərt və barışmaz mövqeyinin şahidi oldular. Azərbaycanlıların şüarı bir idi: “Torpaqdan pay olmaz!”

Ermənilər isə istər Yerevanda, istərsə də Stepanakertdə eyni şüarı dönə-dönə təkrar edirdilər: “Dağlıq Qarabağ bizimdir!”

Azərbaycan ziyalılarının qəbula düşmək istəyini isə M.Qorbaçov rədd etdi. Bu bir daha onu sübut edirdi ki, M.Qorbaçov ermənilərin tərəfini saxlayırdı və onlara hər cür mənəvi dəstək verirdi.

Erməni Qriqoryan kilsəsinin katalikosu Vazgen 1988-ci il fevral ayının 25-də Yerevan dövlət televiziyası ilə çıxış edərək demişdi:

-Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsini mən tamamilə qanuni, konstitusiyaya uyğun və təbii hesab edirəm... Bu günlər mən bizim xaricdəki kilsə təşkilatlarından çoxlu məktub alıram, onlar mənə zəng vururlar ki, Sovet hökumətinə müraciətlə xahiş edirəm ki, Dağlıq Qarabağ məsələsini Sovet İttifaqının Konstitusiyasına və Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Xalq Deputatları Sovetinin qərarına əsasən ədalətlə həll etsin. Mən bu bəyanatları da işə qoşmuşam və bizim hörmətli Mixail Qorbaçova teleqram vurub xahiş etmişəm ki, bu məsələnin erməni əhalisinin xeyrinə həll olunmasına kömək etsin.

Ertəsi gün millətçi Silva Kaputikyan Yerevan dövlət televiziyası ilə çıxış edərək dedi ki, Qarabağ tarixən Ermənistanın olub. Bizim əsas məqsədimiz hər iki torpağı birləşdirmək deyil, əsas məqsəd tarixən bizə vurulan yaranı sağaltmaqdır. Tarixi ədalətsizlik bərpa olunmalıdır. Xalqımız böyük faciələrə düşər olub, lakin xalqımız müdrik xalqdır. Biz öz müdrikliyimizi Qorbaçova köməklikdə göstərməliyik. Çünki yenidənqurmanın, demokratiyanın düşmənləri çoxdur, onlar bir cəbhədən çıxış edib bizim planları poza bilirlər. Buna görə də hər vaxtlə ona kömək etməli və tarixi torpaqlarımızı qaytarmalıyıq.

Yerevanda yaşayan erməni ziyalıları hadisələri qızıqdırmaqla məşğul idilər. “Azadlıq” radiostansiyasının erməni redaksiyası daha çox canfəşanlıq göstərirdi. Onlar hər gün efirə dezinformasiya ötürür, erməni xalqının beynini azərbaycanlılara qarşı düşmənçilik hissləri ilə zəhərləyirdilər.

Azərbaycanda, onun müxtəlif bölgələrində ermənilərin ədalətsiz çıxışlarına qarşı etiraz aksiyası kütləvi hal aldı. Sumqayıtda vəziyyət xüsusilə kəskinləşdi.

Çox qəribədir, fevral ayının axırlarında şəhər rəhbərliyi Moskvaya ezam olunmuşdu. Polis rəisi işdən azad edilmiş, Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi Sumqayıt şöbəsinin rəisi başqa işə köçürülmüşdü. Şəhər bir növ nəzarətsiz qalmışdı.

Lenin adına meydana toplaşan gənclər “Qarabağ bizimdir!” şüarı ilə fasiləsiz mitinqlər keçirməyə başladılar.

Fevralın 27-də iğtişələr geniş miqyas aldı. İtaətsizlik baş alıb gedirdi. Hüquq-mühafizə orqanları iflic vəziyyətinə düşmüşdü. Bütün silahlar onlardan müsadirə edilmişdi.

Bir sıra ticarət, iaşə və məişət obyektləri dağıdıldı. Bir neçə maşın yandırıldı. Mitinq iştirakçılarını sakitləşdirmək qeyri-mümkün idi.

Həmin anlar sovet qoşunları Sumqayıtın ayrı-ayrı məhəllə və mikrorayonlarında dislokasiya olunmuşdular. Lakin nədənsə hadisələrə müdaxilə etmədilər. Fevral ayının 28 və 29-da Sumqayıtda qanlı aksiyaya baş verdi. Martın 1-də şəhərdə komendant saati elan olundu.

Çox qəribədir, görəsən, sovet qoşunları niyə gözləmə mövqeyi tutmuşdular? M.Qorbaçov 1988-ci il iyulun 18-də SSRİ Ali Sovetinin iclasında “Qoşunlar Sumqayıta bir saat gecikmişdir” fikrini söyləmişdir. Bu fikir tamamilə yalan idi. SSRİ müdafiə naziri Yazov “Sumqayıtın əks-sədası” sənədli filminin çəkiliş qrupuna verdiyi müsahibəsində təkzib edərək demişdir:

-Yadınızda saxlayın. Sovet ordusu heç bir vaxt, heç bir yerə gecikməyib. Baş komandanın əmri olmadan komendant saati elan etməyə, əsgərin silah işlətməyə, güllə atmağa ixtiyarı yoxdur.

-Axı Sumqayıtda sovet əsgərinin gözü qarşısında insanlar qətlə yetirilirdi...

-Görünür, bu, kiməsə lazım imiş. Əmrə tabe olmaq sovet əsgərinin borcu idi.

Göründüyü kimi, Sumqayıtda qan tökmək kiməsə lazım imiş. Görəsən kimə? Bu sualın cavabı aydındır. Ermənilərə, onların xaricdə yaşayan havadarlarına, Moskvadakı ermənipərəst qüvvələrə. Onlar bütüb dünyaya car çəkmək istəyirdilər ki, Azərbaycanda dinc, əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq qeyri-mümkündür. Buna sübut isə Sumqayıtda baş verən hadisələrdir.

Sumqayıtda baş verən hadisələrdə iştirak edən Eduard Qriqoryan kim idi? Bəs ermənilər niyə məhz Sumqayıt şəhərini obyekt kimi seçmişdilər? Bunun da öz səbəbi vardır. Fəhlə şəhəri olan Sumqayıtda 10 minə yaxın yeniyetmə texniki peşə məktəblərində təhsil alırdı. Azərbaycanın müxtəlif regionlarından gələn bu gənclər valideyn nəzarətindən tamamilə uzaq idilər.

Sovetlər vaxtında Sumqayıtda sənaye kompleksi inkişaf etdirilmişdi. Mənzil tikintisi isə geridə qalırdı. 17 min adam ev növbəsinə durmuşdu. Sumqayıt əhalisinin 20 min nəfəri gecəqondularda yaşamağa məcbur idi. Şəhərdə kriminogen vəziyyət xoşagəlməz deyildi. 10 mindən yuxarı dustaq icbari iş alaraq Sumqayıtda məskunlaşmışdı. Ekoloji vəziyyət Sumqayıtda qeyri-qənaətbəxş idi. Şəhərin və hüquq-mühafizə orqanları rəhbərlərinin Sumqayıtda olmaması isə kütləvi iğtişaşların güclənməsinə gətirib çıxardı. Həmin günlər 100-dən yuxarı saqqallı və qara gödəkcələr geyinmiş erməni ekstremistləri şəhərə ezam olunmuşdular. Əksəriyyəti “Dalğa” və “Sumqayıt” mehmanxanasında qalırdı. Onlar əhali arasında müxtəlif şayiələr yayır, aranı qızıdırır, ermənilərin evlərinə hücum etməyi tələb edirdilər. Azğınlaşmış gənclər həmin təxribata uydular və cinayət törətdilər. SSRİ prokurorluğu, Daxili İşlər Nazirliyi xüsusi istintaq qrupu yaratdılar və onlar Sumqayıtda fəaliyyətə başladılar. Bu işə azərbaycanlı müstəntiqlər də cəlb edildi. Təəssüflər olsun ki, istintaqın gedişi zamanı onlar işdən kənarlaşdırıldılar.

İlk aylar minə yaxın adam şübhəli şəxs kimi saxlanıldı. 500 nəfər həbs olundu. 94 nəfər mühakimə edildi. Bu, Yerevanda və Moskvada yaşayan erməniləri qəti qane etmirdi.

Ermənistana rəhbərliyi, ideoloqları Sumqayıt hadisələrindən bir kart kimi istifadə edərək azərbaycanlıları dünya ictimaiyyətinin gözündən salmaq üçün təbliğat mexanizmini işə saldılar. Nəşr olunan materiallarda “Azərbaycanda ermənilər qırılır, qətlə yetirilir, başları kəsilir, yandırılır” və sair kimi cəfəng uydurmalar öz əksini tapırdı.

Hadisələr zamanı Sumqayıta xaricdən ezam olunmuş Artəşes Qabrielyan videokamera ilə hadisələrin bəzi məqamlarını lentə aldı, sonra onlar montaj olunub xarici telekanallarda göstərildi. Yerevanda təcili olaraq “Sumqayıt, genosid, aşkarlıq” adlı kitab nəşr olundu və Rusiyanın bir çox şəhərlərində yayıldı. Stepanakertdə Sumqayıt hadisələrindən bir neçə gün sonra həlak olan ermənilərin şərəfinə abidə ucaldıldı.

Moskvanın kütləvi informasiya vasitələrində anti-Azərbaycan səpkili materiallar dərc olunmağa başlandı. Təbliğatın qurulmasında və həyata keçirilməsində erməni millətçilərinə xaricdə yaşayan erməni lobbisinin maliyyə dəstəyi ilə köməklik edilirdi. Onların məqsədləri aydın idi: Dağlıq Qarabağa sahib çıxmaq.

Sumqayıtda baş verən hadisələrdə əsas təşkilatçılardan və icraçılardan biri də Eduard Qriqoryan idi. O, iki dəfə məhkum olunmuşdu və heç bir yerdə işləmirdi. “Krunk” cəmiyyətinin fəal üzvlərindən idi.

İstintaq qrupunun materiallarından aydın olur ki, 1988-ci il fevral ayının ortalarında onun yaşadığı mənzilə Yerevandan bir qrup emissar gəlmişdir. Sonralar aydın oldu ki, E.Qriqoryan təlimatlandırılmış, ona pul, narkotik vasitələr verilmişdir. “Paşa” ləqəbli Edik ertəsi gün ətrafına bir neçə azyaşlı yeniyetmə və gəncləri toplamış, yaxın yeniyetmə və gəncləri toplamış, yaxın günlərdə bəzi əməliyyatlarda iştiraka sövq etmişdir.

1988-ci il fevral ayının 27-29-da Qriqoryan Sumqayıtda iğtişaslara rəhbərlik etməyə başladı. “Stepanakertdə azərbaycanlıları qırırlar!” deyərək ətrafına daha çox azğınlaşmış gənc topladı, onlara pul payladı, narkotik verdi. Sumqayıtın ayrı-ayrı məhəllə və mikrorayonlarında yaşayan ermənilərin evlərinə hücum etdilər. Qəribəsi budur ki, zərər çəkən ermənilərin siyahısı əvvəlcədən tutulubmuş. “Dağlıq Qarabağ” komitəsi və “Krunk” cəmiyyətinə yardım etməkdən imtina etmiş ermənilərin yaşadığıları ünvanların siyahısı Qriqoryanın əlində idi. Əsas zərbə də onlara vuruldu.

İlk zərər çəkən 3-cü mikrorayon sakini Mejlumyanlar ailəsi oldu. Azğınlaşmış dəstə evə soxularaq ailə üzvlərinin hamısını döymüş, qiymətli əşyaları müsadirə etmişdir. Edik isə ev sahibi Qriqori Mejlumyanın qızı Karinanı zorlamışdır.

Sonrakı hadisələr də bu cür davam etmişdir. Qriqoryan öz dəstəsi ilə 3-cü mikrorayonun 33 sayılı binasında yaşayan Petrosyanın evinə soxulmuş, əşyaları dağıtmış, həyəət tökərək yandırmışdır. Edik ev sahibi Emmanı zorlamış, sonra onu qətlə yetirmişdir. Bir sözlə, Eduard Qriqoryan Sumqayıt hadisələrində 5 nəfər erməni öldürmüş, 8 nəfər qadını zorlamışdır.

Sumqayıt iğtişəşlərində Qriqoryanın dəstəsində iştirak etmiş M.Hüseynov bizimlə söhbətində demişdir:

-Hərəkətlərimə bəraət qazandırmaq fikirim yoxdur. Lakin bir məsələ məni çox düşündürür. İlk günlər başa düşmürdüm. Sonralar bir çox mətləblər açılanda mənə hər şey aydın oldu. Kütlə arasında bizə deyirdilər ki, evin 2-ci və 4-cü mərtəbələrində ermənilər yaşayırlar. 2-ci mərtəbəyə hücum etdik. Qriqoryan qabağımızı kəsib dedi ki, burada azərbaycanlılar yaşayır, cumun 4-cü mərtəbəyə. Biz də kor-koranə ona inandıq və 4-cü mərtəbəyə cumduq. Evdə talanlar oldu, qətlər törədildi. Sonralar bizə məlum oldu ki, 2-ci mərtəbədə də erməni yaşayırmış. Onlar “Krunk”un üzvləri olduqlarından Qriqoryan ora hücum etməyi bizə qadağan etmişdi. 4-cü mərtəbədə yaşayan erməni ailəsi isə “Krunk”a üzvlük haqqı verməkdən imtina etdiyindən qurbana çevirildi.

Qriqoryan qabaqcadan planlaşdırılmış ssenari əsasında fəaliyyətə başlamış və onu həyata keçirməsi artıq hamıya məlumdur. Onu da qeyd edək ki, hadisələrin inkişafında və icrasında Qriqoryana milliyyətçə erməni olan İqor Ohanov, Vazgen Sarkisyan və Karina Qasparyan yaxından köməklik göstərmişdir.

Qriqoryan Azərbaycan Cinayət Məcəlləsinə uyğun olaraq mühakimə edildi və ona 9 il iş kəsildi. Ermənistanın müxtəlif dairələri onun müdafiəsinə qalxdılar, kütləvi informasiya vasitələrində Qriqoryanın yanlış tutulduğunu söylədilər, ictimai rəyi çaşdırmaq istədilər. Lakin bu mümkün olmadı. İstintaq materialları onun qatı cinayətkar olduğunu sübuta yetirdi. SSRİ Prokurorluğunun xüsusi mühüm işlər üzrə müstəntiqi Qalkin Sumqayıtda baş verən iğtişaşlar haqqında tərtib etdiyi aktda Qriqoryanın Sumqayıt hadisələrində təşkilatçı və icraçı olduğunu təsdiq etmişdir.

Bununla belə, ermənilər istədiklərinə nail oldular. Qriqoryan Azərbaycandan alınıb Stavropol vilayətinin Budyonovsk şəhərinə köçürüldü. Bu işdə qatı ermənipərəst deputat Q. Staravoytova və “Krunk” cəmiyyətinin sədri Manuçarov böyük səy göstərdilər.

Bir faktı da qeyd etmək yerinə düşərdi. SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupunun müstəntiqi Kotenko söhbət əsnasında demişdir: Sumqayıt hadisələrindən əvvəl Dağlıq Qarabağ problemi ilə əlaqədar olaraq müəssisə və təşkilatlarda yerli əhalinin reaksiyası haqqında günəşiri Qarabağa, ordan isə Yerevana informasiya ötürülürdü. Bu informasiyaları onlara kim çatdırırdı? Azərbaycanlılar? Yox! Ruslar? Bu onların nəyinə lazım idi? Əlbəttə ki, ermənilər, daha dəqiq desək, erməni qızları. Onların isə başında Stella adında bir qadın dururdu. Bütün informasiyalar ona verilir, o da öz növbəsində rəbitə şöbəsində çalışan erməni rəbitəçilərin əli ilə informasiyaları Stepanakertə və Yerevana ötürürdü. Belə bir xidmət üçün Stellaya külli miqdarda qonorar ayırırdılar. O da, öz növbəsində ona ayrılan vəsaiti qızlar arasında bölüşdürürdü. Komendant saati elan olunduqdan sonra Stellanı Sumqayıtdan hərbiçilər çıxardılar və o, naməlum istiqamətdə yoxa çıxdı. Əvvəllər onun izinə düşmək istədik, lakin işin çoxluğundan Stella yadımızdan çıxdı. Onu da qeyd eləyim ki, Stella təkcə informasiya toplamaqla məşğul deyildi. Sumqayıtda onun bir neçə yerdə fahişəxanası var idi. Orada 15-25 yaşlı erməni qızları hər axşam müxtəlif müştəriləri qəbul edirdilər. Qızlardan birini, Nairini dindirmişdik. Texnikumda oxuyurdu. 17 yaşı vardı. Onun dediyinə görə onlar Stelladan qorxurdular. Çünki onları hədələyir, milislə qorxudurdu. Belə çirkin işlərlə məşğul olan bir qadına “gözün üstə qaşın var” deyən yox idi.

* * *

Bu ermənilər və onların xaricdə yaşayan havadarları 1988-ci ildə Sumqayıtda ermənilərə qarşı genosidin olduğunu bəyan etməklə dünya ictimaiyyətini əsil həqiqətdən yayındırmaq istəyirlər. Bir həqiqəti başa düşmək gərəkdir ki, Azərbaycan xalqı həmişə ədalətin tərəfində olmuş, qonşu xalqa qarşı heç bir torpaq iddiası ilə çıxış etməmişdir. Azərbaycan torpaqları hesabına özlərinə dövlət qurmuş ermənilər tarixi faktları həmişə təhrif etmiş və və bu gün də təhrif etməkdədilər. Sumqayıt hadisələri qabaqcadan düşünülmüş və planlaşdırılmış bir aksiya idi. Onun təşkilatçıları və ideya daşıyıcıları ayrı-ayrı dövlətlərdə yuva salsalar da, icraçıları ermənilər özləri olmuşlar, daha dəqiq desək, ermənilərdən bir alət kimi istifadə edilmişdir. Milli münaqişə zəminində yaranan konflikt iki qonşu dövlət arasında münasibətlərin gərginləşməsinə gətirib çıxardı və qan töküldü. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əgər azərbaycanlıların hümanistliyi və müdrikliyi olmasaydı, Sumqayıtda ölənlərin sayı daha çox olardı.

Bunu Sumqayıt sakinləri Vazgen Vartanyanın, Valeri Ağacanyanın, Aram Petrosyanın, Samvel Aruşanyanın, Fənya Avanyanın və başqalarının SSRİ Prokurorluğuna verdikləri izahatdan da aydın görmək olar. Həmin günlər ermənilərə öz evlərində sığınacaq verən sumqayıtlıların xatirələrini oxucuların diqqətinə çatdırmaq istərdim.

9-cu mikrorayon sakini **Rəhilə Abdullayevanın** dediklərindən:

- Qonşumuz Axşen 20 ilə yaxındır ki, bizim binada yaşayırdı. Uşaqlarımız bir yerdə böyümüşdülər. Hadisələr vaxtı Axşenin ailəsini – iki qızı, gəlini və iki nəvəsini evimizdə gizlətdik. Üç gün bizdə qaldılar.

Çörəyimizi onlardan əsirgəmədik. Şəhərdə komendant saati tətbiq olunduqdan sonra onlar sağ-salamat çıxıb getdilər.

3-cü mikrorayon sakini **Vaqif Ələsgərovun** dediklərindən:

- Abramın qohumunu bıçaqlamışdılar. Biz onu mənim məşinimə mindirib təcili yardım xəstəxanasına apardıq. Yolda azğınlaşmış xuliqanlar məşinimizin qabağını kəsdilər. Xoşbəxtlikdən məni tanıyıb bizi buraxdılar. Xəstəxanada ona lazımi köməklik göstərildi. Abramla səhərəcən onun yanında qaldıq.

3-cü mikrorayon sakini **Fatma İbrahimovanın** dediklərindən:

- Qonşum Yeva ağlaya-ağlaya bizə gəldi. Mən onu sakitləşdirmək istədim. Özünə toxtaqlıq verib dedi ki, özü üçün qorxmur, qızı hamilədir, uşaq gözləyir, ağrıları da başlayıb. Xəstəxanaya aparmağa qorxur. Biz onu sakitləşdirdik. Sonra zəng vurub oğlumu çağırdım. Yeva qızı Susannanı oğlumun məşinimə mindirib doğum evinə apardıq. Həkimlər Susannaya hər cür qayğı göstərdilər. Biz Yeva ilə onun yanından ayrılmadıq. Susannanın oğlu oldu. 3 kiloqram 600 qram. Doğum evinin baş həkimi Şəhla Abışovanın diqqət və qayğısını indi də unuda bilmirəm. Lakin onların respublikamızdan kənarında xalqımızın ünvanına hədyan söyləmələri məni təəccübləndirir.

Sumqayıtda komendant saati elan olunduqdan sonra bir qrup millətçi müxtəlif şayiələr yayaraq, ermənilər arasında vahimə yaratmağa səy göstərirdilər. Səməd Vurğun adına mədəniyyət evində məskunlaşmış superfosfat zavodunun işçisi Babayan Moskvadan gələn nümayəndələri görüb qışqıra-qışqıra dedi ki, mədəniyyət evinin arxasında iki erməni uşağının başını kəsib atıblar. İstintaq qrupunun rəhbəri, SSRİ Baş Prokurorluğunun mühüm işlər üzrə müstəntiqi Qalkin söylənilən faktı yoxlamaq üçün hadisə yerinə təcili adam göndərdi. Məlumat yalan çıxdı. Sonralar Babayan kimiləri qeyd elədilər ki, 15 nəfər erməni qadını öldürülüb Corat qəsəbəsinin qəbiristanlığında basdırılıb. Bu da yalan oldu. Yaxud, iddia edirdilər ki, guya Ceyranbatan gölünün yanında bir qrup erməni yandırılmışdır. Müstəntiqlər hadisə yerindən bu xəbərin də yalan olduğunu bildirdilər.

Yalan danışmaq, böhtan atmaq, şər yaxmaq erməni psixologiyasından irəli gəlir. Bu işdə onlar hər cür çirkin vasitələrə əl atır, xaricdə, ələlxüsus Rusiyada yaşayan ermənipərəst qüvvələri satın almaqdan çəkinmirdilər. Nəticədə Sumqayıtda baş verən hadisələr şişirdilir, azərbaycanlıların ünvanına hər cür hədyanlar deyilirdi.

Başqa bir misal. “Yurmala” qəzetinin 29 iyun 1989-cu il tarixli 26-cı sayının səhifəsində aşağıdakı sözlər yazılmışdır: “Qəzetin bu nömrəsi Ermənistan və erməni xalqına həsr olunur”.

Bu məqalədə deyilirdi: “Bu nömrədə verilən və hələ çapa hazırlanan materiallar dörd jurnalistin – Andre Yautse, Ancela Qasparyants, Yuris Laksov və bu sətirlərin müəllifi – Ziqfrid Dzedulinin Yerevana, Leninkana və Ermənistanın digər şəhərlərinə bir ezamiyyətdən sonra bir ay müddətində hazırlanmışdır. Bu

nömrədə biz erməni xalqının son il yarımında keçirdiyi iztirablar, mənəvi və fiziki ziyanlar, alçalmalar barədə vicdanla və düzgün söhbət açmağa səy göstərmişik”.

On altı səhifəlik qəzetin 12 səhifəsi Ermənistanla həsr olunmuşdu. Ayrı-ayrı məqalələrdən iqtibasları oxucuların diqqətinə təqdim edirəm:

Silva Kaputikyan: “Biz uçuruma yuvarlanmışıq, Çıxış yolu yoxdur. Bir tərəfdə Türkiyə, digər tərəfdə Azərbaycan. Havamız çatmır. Məhv oluruq. Təəssüf... Azərbaycan ziyalılarının əksəriyyəti hesab edir ki, Qarabağ Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsidir. Çox gülüncdür. Qarabağ tarixən ermənilərin olub”.

Yazıçı Sero Xanzadyan: “1930-cu ildə Qarabağda 850 min erməni (?) yaşayırdı. 1988-ci ilin əvvəllərində onların sayı təxminən yarıbayarı azalıb. 1926-cı ildə Naxçıvanda ermənilər əhalinin 40 faizini təşkil edirdi. 1988-ci ilin axırlarında orada, demək olar ki, erməni qalmayıb... Sumqayıtda ermənilərin qətli Azərbaycan rəhbərləri ilə razılaşdırılaraq həyata keçirilmişdir. Sumqayıtda 450-yə qədər erməni vəhşicəsinə ödürülüb. Mərkəzi mətbuat isə 32 nəfərin həlak olması barədə məlumat verir”.

Həmin dövrdə istər Ermənistanın, istərsə də SSRİ-nin ayrı-ayrı respublikalarında ermənipərəst kütləvi informasiya vasitələrində Azərbaycana qarşı böhtan kampaniyası geniş vüsət almışdı. Bu işdə Zori Balayan, Yelena Staravoytova, Silva Kaputikyan daha çox canfəşanlıq göstərirdilər.

Sumqayıtda baş verən hadisələri qabartmaq, azərbaycanlıları qaniçən və quldur bir millət kimi qələmə vermək onların saxta ideologiyasının ana xəttini təşkil edirdi. Qatı millətçi İgidyan SSRİ Xalq Deputatları qurultayında yüksək tribunadan çıxış edərək Sumqayıtın və Azərbaycanın ünvanına yağdırdığı böhtanlar hamının yaxşı yadındadır. Bu cür iyrencə və həyasız təbliğatın quluna çevrilmiş İgidyanın bu işə öz maraqları vardır. Milli münaqişəni qızışdırmaq, iki xalqı üz-üzə qoymaq və nəticədə erməni lobbisi tərəfindən külli miqdarda pul almaq bu saxta ideoloqun kimə və nəyə xidmət etdiyini açıq-aşkar göstərmişdir. Özünü Ermənistanın “vətənpərvəri” sayan İgidyan xalqın yox, öz mənafeyini daim üstün tuturdu. Həmin illər tez-tez xaricə ezam olunan İgidyan erməni icması tərəfindən hörmətlə qarşılınırdı. Onu bahalı mehmanxanalarda yerləşdirir, restoranlara dəvət edir, təlimatlandırır, adına banklarda hesab açırdılar.

Sözsüz ki, bu cür üzdənirəq vətənpərvərləri heç də Ermənistanın gələcəyi düşündürmürdü. Bu gün sadə ermənilər bir sıra qatı millətçilər tərəfindən Dağlıq Qarabağ problemini qaldırmaqla öz gələcəklərini itirdiklərini aydın başa düşməyə başladılar.

Əhməd Əhmədov nəyin güdazına getdi?

Mart ayının 1-də Sumqayıtda komendant saati elan olundu. SSRİ müdafiə nazirinin əmri ilə general Kravçev şəhərin komendantı təyin olundu. Həmin andan şəhərin rəhbərliyi hərbiçilərin əlinə keçdi. Sumqayıtda fəvqəladə vəziyyət yarandı. Axşam saat 20.00-dan sonra küçələrdə buraxılış vəsiqəsi olmadan gəzmək qadağan edilmişdir. Nəqliyyat vasitələri hərbiçilərin ixtiyarına verilmişdir.

Bununla belə, Sumqayıtın sənaye müəssisələrində işin ritmi pozulmadı. Fəhlələr, mühəndis-texniki işçilər zavodlara məxsus olan nəqliyyat vasitələrindən istifadə edərək işə gedib-gəlirdilər. Mart ayında şəhərdə məhsul istehsalı nəzərdə tutulduğundan iki dəfə artıq oldu.

Hərbçilər ermənilərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün onları yaşadıkları mənzildən çıxarıb şəhər partiya komitəsinin akt zalına, Səməd Vurğun adına Mədəniyyət Evinə və bir sıra sanatoriyalara köçürüldülər.

Erməni millətçiləri həmin günlər Sumqayıtla bağlı təbliğat mexanizmini gücləndirməyə başladılar. “Amerikanın səsi” radiostansiyasının erməni redaksiyası Sumqayıtda baş verən hadisələri Dağlıq Qarabağın müstəqilliyə can atan imkanlarına qarşı atılan bir addım olduğunu bəyan etdi. Sonralar belə bir məlumat yaydılar ki, Dağlıq Qarabağ barəsində iddialar qəti şəkildə rədd olunarsa, “Qarabağ komitəsi” problemin həllini tamamilə yeni və orijinal bir planda tərtib etmişdir və onu tam ciddi variantlardan biri sayır. Redaksiyanın tövsiyələrinə görə Qarabağ erməniləri SSRİ-nin tərkibinə qatılmaq, sonralar referendum keçirərək öz müstəqilliyini elan etməli və Ermənistan qoşulmalıdırlar. Əgər ümitsiz vəziyyət yaranarsa və həmin planı həyata keçirmək mümkün olmazsa, daha hiyləgər, lakin eyni dərəcədə avantürist məzmun daşıyan başqa ehtiyat variantı da vardır. SSRİ Konstitusiyasına görə, DQMV-nin öz müqəddaratını təyin etmək hüququ yoxdur. Ermənistan SSRİ-i belə bir hüquqa malikdir. Ona görə də radio təklif edir ki, Ermənistan özü Dağlıq Qarabağın tərkibinə daxil olmaq haqqında müraciət irəli sürsün, paytaxtı Stepanakert şəhəri olmaqla yeni Artsax Erməni Respublikası yaratsın.

Həmin vaxtlar bu cür cəfəng bəyənətlər çox idi. Dünyanın bir sıra kütləvi informasiya vasitələri Sumqayıtda baş verən hadisələrə liberalcasına münasibət bəsləyirdilər.

“Vaşinqton post” qəzeti 1989-cu ilin oktyabr ayında yazırdı: “Sumqayıt. Ağacların kölgəsində, köhnəlmiş stolların arxasında onlarla adam bilyard oynayırdı. Həmsöhbətim Rəfael Abbasov dedi: - “Sumqayıtda baş verənlər ermənilər tərəfindən təşkil olunmuş bir aksiyaya idi”. Bilyard arxasında olan Azərbaycanlılar hadisələr haqqında öz bildiklərini danışır, öz versiyalarını irəli sürürdülər. Onlar deyirlər ki, hadisələrdən əvvəl ermənilər pullarını əmanət kassalarından çıxartmağa başladılar, çoxları isə şəhəri tərk elədi. Onlar bu pulları “Krunk” cəmiyyətinə verirdilər. Əlbəttə, onlar Amerikada yaşayan erməni milyonçuları tərəfindən də çoxlu pul alırdılar, - iştirakçılardan biri dedi.

Başqa birisi söylədi ki, Azərbaycan dilini təmiz bilən ermənilər Yerevandan gəlmiş azərbaycanlı qaçqınları bir yerə toplayıb onları silah və narkotiklərlə təmin edirdilər. Sonra azğınlaşmış gənclər erməni axtarışında qapı-qapı gəzib onlara hücum etdilər. Bununla onlar Sumqayıtı vəhşi cinayətkarlar yuvası kimi qələmə verib, imkanlı Qərb ermənilərinin vasitəsilə bütün dünyaya car çəkildilər. İştirak edənlərin hamısı qeyd elədi ki, bu, ermənilər tərəfindən hazırlanmış bir aksiyaya idi. Əgər onların xəbəri yox idisə, niyə həmin günlər küçələrdə adamlar peyda oldular, onlar hadisələri çəkib dərhal Qərbə ötürdülər?”

“Liberasyon” 25 noyabr 1989-cu il: “Hələ 1987-ci ilin yayında Dağlıq Qarabağın alınması haqqında məsələ qaldıranda, belə başa düşmək olardı ki, Qorbaçov və onun ətrafında olanlar bu tələbi müdafiə edirlər. 1988-ci il fevralın 26-da Qorbaçov müraciətlə çıxış edəndə onun nitqi təxminən belə oldu. “Mən hər şeyi başa düşdüm, ancaq biraz gözləyin”. İki gündən sonra Sumqayıt hadisələri baş verdi. Qorbaçov hakimiyyətə gələndən sonra ermənilərin mövqeyi və təsiri artdıqca “mərkəzi aparatda müsəlman rəhbərlərini yox edirdilər. Bu azərbaycanlılara qarşı satqınlıq idi”.

Qərribə burasıdır ki, Rusiyada nəşr olunan bir sıra kütləvi informasiya vasitələri qatı anti-Azərbaycan mövqeyi tutmuşdular. Onlar Sumqayıtda aparılan istintaqın gedişindən narazılıqlarını bildirir, məhkəmə proseslərinin ədalətsiz aparıldığını iddia edirdilər. Ermənilərə qarşı zor işlədən cinayətkarlara yüngül cəza verilməsi də onları qane etmirdi.

Sumqayıt hadisələrində 94 nəfər mühakimə olunmuşdu. Onlardan biri Əhməd Əhmədova ən ağır cəza – ölüm hökmü verildi. Görəsən cəza ədalətli idi mi? Gəlin görək kimdir Ə.Əhmədov? O, 1964-cü ildə Sumqayıtda fəhlə ailəsində anadan olmuşdur. Texniki peşə məktəbini bitirmişdir. Sumqayıt xovlu iplik fabrikində işləyirdi. Atasını üzün müddət alüminium zavodunda fəhləlik etmişdir. Anası isə təqaüdcü idi.

Əhməd Əhmədov 1988-ci il 28-29 fevral hadisələrinə müdaxilə etmişdir, sadəcə onu kənardan müşahidə etmişdir.

Mart ayının 12-də sanksiya olmadan SSRİ Prokurorluğunun istintaq qrupunun üzvləri Əhmədovgilin evlərinə basqın etmiş, heç bir izahat vermədən onu milisə aparmışlar. Onun haqqında istintaq işi tələm-tələsik aparılmış və Ali Məhkəməyə təqdim edilmişdir.

Məhkəmə prosesi Sumqayıtda aparılmalı idi. Lakin ermənipərəst qüvvələr və kütləvi informasiya vasitələri geniş təbliğat kompaniyasına başladılar, nəticədə Əhmədovun və daha iki nəfərin – Cəfərovun və İsmayılovun işinə Moskvada baxıldı.

“İzvestiya” qəzeti 1988-ci il 19 oktyabr sayında yazırdı:

“Moskvada, SSRİ Ali Məhkəməsinin binasında Sumqayıtda kütləvi iğtişaşların baş verməsində müqəssir olan şəxslərin mühakiməsi başlanmışdır. Müttəhimlər kürsüsündə əyləşən Ə.Əhmədov, T.İsmayılov, Q.Cəfərov talanlar, yanğınlara, qətlərlə nəticələnən kütləvi iğtişaşların təşkilində və yaxından iştirak etməkdə təqsirləndirilirlər”.

Məhkəmə prosesində aydın oldu ki, istintaqın işi dolğun və obyektiv deyil. Həmin günlər SİTA belə bir məlumat yaydı: “SSRİ Ali Məhkəməsinin iclas salonu. Mühafizə dəstəsi müttəhimlər Ə.Əhmədovu, T.İsmayılovu, Q.Cəfərovu salona gətirir. Zahirən adi adamlardır. Gənclərdir. Hətta çox gənc. Bu gün artıq aydındır ki, hüquqa zidd hərəkətlərdə DQMV-də və Ermənistandakı hadisələrdə yalan şayiələrin təsiri altına düşmüş səbatsız, naşıl adamlar iştirak ediblər. İttihamnamələr vərəqləndikcə, şahidlər dindirildikcə məlum olurdu ki, müttəhimlərin hər üçü heç də istintaq orqanlarının təqsirləndirildiyi dərəcədə günahkar deyil. Onlar sadəcə olaraq, həmin hadisələrdə iştirak ediblər, lakin heç bir cinayətə əl atmayıblar. Hadisələrin bu cür gedişi, yəni ittihamlar sübuta yetmədikdə, əlaqədar idarələr məhkəmə heyətinə təzyiq göstərir, müttəhimlərə ağır cəza təyin olunmasını tələb edirdilər.

SSRİ Ali Məhkəməsinin sədri V.Terebilov idi. Onun apardığı proseslərə partiya orqanları müdaxilə edir, istədikləri qərara hökm verilməsini tələb edirdilər. Burdan aydın olur ki, məhkəmə prosesi sifarişlidir, onun marağında olanlar isə ermənilərdir.

Terebilov “Novoe vremya” (28 oktyabr 1988) jurnalına verdiyi müsahibədə deyirdi: “Məhz yuxarıların təzyiqi nəticəsində məhkəmə heyəti obyektivliyi, humanizmi bir tərəfə qoyub, Əhmədovun timsalında nəyin bahasına olursa-olsun “təşkilatçı” obrazı yaratmaq niyyətinə düşdü. Prosesdə iştirak edən düşüncəli adamlar əmin idilər ki, bu cinayət işləri yenidən yoxlanılmaq üçün istintaqa qaytarılacaq”.

Təəssüflər olsun ki, bu belə olmadı. Məhkəməyə təzyiqlər davam etməkdə idi. Məhkəmə prosesinin yekununu şərh edən “Moskovskie novosti” qəzeti 20 noyabr 1988-ci il tarixli sayında yazırdı: “Vəkillər belə hesab edirlər ki, işin istintaqı tam aparılmayıb. Cinayətlərin təşkilatçıları üzə çıxarılmayıb, baş vermə səbəbləri və şəraiti aşkar edilməyib”.

Buna baxmayaraq 1988-ci il, noyabr ayının 18-də SSRİ Ali Məhkəməsinin kollegiyası Əhməd Əhmədova ölüm hökmü çıxartdı. Bu ölüm hökmü erməni millətçilərinin iradəsini ifadə edirdi. Onlar Əhmədovun təmsalında azərbaycanlılar haqqında mənfi imic yaratmaq niyyətində idilər. Bu gün etiraf etmək lazımdır ki, ermənilər o vaxt buna nail oldular.

Lakin bir suala tam dolğunluğu ilə hələ də cavab verilmir. Nə üçün 5 nəfər adamı qətlə yetirən, 8 nəfər erməni qızını zorlayan Eduard Qriqoryana 9 il iş kəsilir, amma guya bir adamı qətlə yetirdiyinə görə, Əhməd Əhmədova ölüm hökmü çıxarılır. Məsələ aydındır. Moskva, Qorbaçov, onun ətrafında olan ermənilər, hüquq-mühafizə orqanları bu işdə erməniləri dəstəkləyərək, azərbaycanlılara xəyanət etdilər.

Eyruz Məmmədov

“Xalq qazeti” 16, 28, 29 fevral - 23 mart 2008

Azərbaycan həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırılmalıdır.

Sumqayıt hadisələri xüsusi xidmət orqanlarının və ermənilərin birgə hazırladığı təxribat aksiyası idi

İyirmi ildir ki, Sumqayıt hadisələrinin tədqiqatı ilə məşğul olan 1993-cü ilin əvvəllərində mərhum kinorejissor Davud İmanovla sənədli film çəkməyi qərara aldıq. Moskvada, Sank-Peterburqda, Stavropolda, Bakıda bir sıra çəkilişlər apardıq. Moskvada SSRİ-nin bir sıra rəhbər işçiləri ilə görüşdük, onların mövqeyini və münasibətini öyrənməyə səy göstərdik. Mənə elə gəlir ki, həmin müsahibələrdən bəzi məqamlarla tanış olmaq oxucular üçün maraqlıdır. Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin katibi, Siyasi Büronun üzvü, “yenidənqurma”nın baş “memarı” Aleksandr Yakovlev öz çıxışında söylədi ki, SSRİ-nin dağıdılmasında və Kommunist Partiyasının ləğvində Qorbaçovun “xidmətləri” böyükdür. Dağlıq Qarabağ konfliktini bu işin sürətlənməsinə gətirib çıxardır.

Respublikalarda milli zəmində münaqişələr yaranmağa başladı. Onların alovu bütün SSRİ-ni bürüdü. Millətçilər SSRİ-nin tərkibindən çıxmaq üçün mitinqlərdə şüarlar səsləndirməyə başladılar. Separat danışıqlar aparıldı, kütləvi informasiya vasitələrində böhtan dolu yazılar nəzr olunmağa başlandı. Kəşfiyyat institutları yerlərdə öz dağıdıcı rollarını məharətlə oynamağa başladılar. 1986-cı ildə Alma-Ata, 1988-ci ildə Sumqayıt, 1989-cu ildə Tbilisi, 1990-cı ildə Bakı, 1991-ci ildə Vilyus hadisələri buna sübutdur. Onu da deyim ki, bütün bu işlərdə Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin əli vardır. Onlar yerlərdə qatı millətçiləri qızıdırır, tətillərin və mitinqlərin keçirilməsində onlara maddi və ideoloji yardım göstərirdilər.

Sumqayıtda baş verən hadisələr Dağlıq Qarabağla sıx bağlı idi. 20 yanvar faciəsi də Sumqayıt hadisələrinin məntiqi davamı idi. Sovet qoşunları vaxtında hadisələrə müdaxilə etsəydilər, ölüm halları da olmazdı. Sözsüz ki, bu işdə Mixail Qorbaçovun təqsiri böyükdür. Bununla belə, hakimiyyətə can atan qüvvələr, mafioz strukturlar hakimiyyət uğrunda mübarizə aparırdılar. Bunu danmaq olmaz.

SSRİ-də hərçi-mərclik, anarxiya ölkəni tənəzzüllə doğru aparırdı. Respublikalarda hakimiyyət uğrunda mübarizə gedirdi. “Demokrat”lara Qərb institutları dəstək verir, onları mükafatlandırirdılar. Ölkədəki ictimai-siyasi vəziyyət get-gedə gərginləşirdi. Bu işdə müxtəlif qurumların əli olduğu dəfələrlə kütləvi informasiya vasitələrində qeyd edilmişdir.

Yakovlev müsahibəsində Sumqayıtda baş verən hadisələrdə SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sabiq sədri Kryuçkovu günahlandırılmış, onu provakator adlandırmışdır.

Kryuçkov isə özünün “Liçnoe delo” kitabında yazır: “Pribaltikada və Qafqazda qeyri-stabil vəziyyətin yaranmasında Yakovlevin xüsusi rolu olmuşdur. Pribaltika respublikalarında millətçilik və separatçılıq əhval-ruhiyyəsini hər vasitə ilə həvəsləndirir, onların ayrılma tələblərini hər cür müdafiə edirdi. Qafqazda Ermənistan rəğbəti var idi, mahiyyət etibarını ilə onları Azərbaycana qarşı çıxmağa təhrik edir, Qarabağ problemi ətrafında hadisələri gərginləşdirirdi. Bir sözlə, Azərbaycan haqqında həmişə açıq-aşkar qərəzli rəylər verirdi”.

Kryuçkov Yakovlev haqqında mənfi rəydə idi. Onun Amerikanın Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinin agentliyi olduğu haqqında informasiyaları Qorbaçova təqdim etmişdi. Lakin Qorbaçov həmin informasiyalara əhəmiyyət verməmişdi.

Sov. İKP MK-nın katibi, Siyasi Büronun üzvü Yeqor Liqaçov özünün “Zaqadka Qorbaçova” kitabında yazır: “Dağlıq Qarabağ problemi Siyasi Bürodə bir neçə dəfə müzakirə olunmuşdu. 1988-ci ilin mayında Azərbaycanda və Ermənistanda respublika rəhbərlərinin əvəz edilməsi ilə əlaqədar mən Azərbaycana, Yakovlev isə Ermənistana getməli idi. Bakıya uçmamışdan əvvəl mən Qorbaçovun yanında oldum, çıxışının tezisləri ilə onu tanış etdim və qeyd elədim ki, sərhədlər toxunulmazdır və heç bir ərazi iddiası olmamalıdır. Qorbaçov razılıq verdi və mənə yaxşı yol arzuladı. Bakıdan qayıdıandan sonra mənə elə gəlirdi ki, Yakovlev Yerevandakı çıxışında mütləq Qarabağ probleminə toxunacaq və Siyasi Büronun qərarına uyğun hərəkət edəcəkdir. Lakin mənə dedilər ki, o, Yerevanda Qarabağ haqqında heç bir kəlmə də danışmamışdır. Mən onun Yerevanda olan çıxışını alıb oxudum və həqiqətən o, Qarabağ problemindən sükutla keçmişdir”.

Liqaçovun verdiyi məlumatlardan aydın olur ki, xaricilərə satılan təkə Yakovlev deyildi, Qorbaçovun özü də satılmışdı. SSRİ-ni dağıtmaq və Kommunist Partiyasını ləğv etmək üçün mütləq münaqişə yaratmaq lazım idi. Bu münaqişə Qarabağda yaradıldı və ermənilər bundan tarixi bir şans kimi istifadə etmək istədilər. Azərbaycan xalqı öz iradəsini nümayiş etdirdi. Torpağın verilməməsini görən ermənilər daha çirkin üsullara əl atdılar. Sumqayıtda qan töküldü.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, faciələrin baş verməsində Qorbaçovun rolu böyük olmuşdur. Xarici ölkələrə satılmış bu zatın apardığı yenidənqurma siyasəti böyük bir imperiyanın dağılmasına yönəlmişdi. Liqaçov “Zaqadka Qorbaçova” kitabında yazırdı: “1990-cı ilin yanvarında Amerika qəzetlərinin birində nəşr olunan bir məqalədə deyilirdi ki, görəsən Qorbaçova kömək etmək lazımdır? Əgər bu kommunist rejiminin güclənməsinə, sovet iqtisadiyyatının möhkəmlənməsinə sərf olunacaqsa, onda bu yardıma ehtiyac varmı? Göstərilən kömək o vaxt edilə bilər ki, ayrılan vəsait Kommunist Partiyasının dağılmasına, iqtisadiyyatda xüsusi mülkiyyət formasının yaranmasına yönəlsin. Qorbaçov yenidənqurma siyasətinə başlayan gündən ikinci yolu seçdi və onu yavaş-yavaş həyata keçirməyə başladı”.

Böyük bir imperiyaya rəhbərlik edən bir insan təkbaşına ölkəni dağıda bilməzdi. İri dövlətlər tərəfindən yardımlar edilməsəydi, Qorbaçova maddi və mənəvi dəstək verilməsəydi, bunu etmək qeyri-mümkün idi. İkinci Dünya müharibəsindən sonra SSRİ-yə “soyuq müharibə” elan edilmişdi. İnsanların şüurunun dəyişməsi uğrunda ideoloji mübarizə gündən-günə artırdı. Üstündən əlli il vaxt keçdi. Lakin “soyuq müharibə”nin tərəfdarları müsbət irəliləyişlər əldə edə bilmədilər.

1991-ci ildə SSRİ dağıldandan sonra İngiltərənin sabiq baş naziri Marqaret Tetçer Nyu-Yorkda konqresmenlər qarşısında çıxış edərək demişdir ki, SSRİ iqtisadiyyatı dünya bazarını ələ almaq üzrə idi. Soyuq müharibə öz səmərəsini vermirdi. Bizim qarşımızda bir vəzifə dururdu. Bunun qarşısını necə almalı? İlk öncə, SSRİ-nin iqtisadiyyatını dağıtmaq gərəkdir. Bu işdə Qorbaçovdan istifadə etdik, o, bizə yaxından köməklik göstərdi.

Mənə elə gəlir ki, şərhə ehtiyac yoxdur. Artıq SSRİ dağılmış, onun tərkibində olan müttəfiq respublikalar öz müstəqilliklərini əldə etmişlər. Sözsüz ki, bu yol heç də asan olmamışdır. Azərbaycan xalqı müstəqillik yolunda çox ağır, lakin şərəfli bir yol keçmişdir. Ermənistan-Azərbaycan

müharibəsində 20 min soydaşımız canını Vətən yolunda qurban vermişdir. Şəhidlərimizin qanı bahasına əldə etdiyimiz azadlıq və müstəqillik xalqımızın rus imperializminin caynağından azad olmasına gətirib çıxartdı. Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin başlanmasından 20 il keçir. Bu gün erməni millətçiləri Azərbaycana, Sumqayıta qara yaxmaqdan, böhtan atmaqdan əl çəkmirlər. Bir sıra xarici dövlətlərdə Daşnaksütyun Partiyası 1988-ci ildə Sumqayıtda ermənilərin genosidi məsələsini gündəmə çıxarır, yerli qanunvericilik orqanlarından bu məsələyə münasibət bildirməyi tələb edir. Amerikada, İngiltərədə, Fransada, Almaniyada, Rusiyada bir sıra kütləvi informasiya vasitələri 20 il bundan əvvəl baş verən hadisələri çox qabarıq şəkildə işıqlandıрмаğa başlayıblar. Guya, Sumqayıtda 32 nəfər deyil, mindən artıq erməni qətlə yetirilmişdir.

A. Ayvazyan, E. Danielyan, N. Nikitin, M. Arsen-Barsam, Y. Barseqov, V. Danilov, S. Şaxmuradyan, A. Mostovoy və bir çox başqaları ayrı-ayrı kütləvi informasiya vasitələrində, internet səhifələrində anti-Azərbaycan mövqeyindən çıxış edərək əsil həqiqətləri oxuculardan gizlətməyə çalışırlar. Materialları oxuduqca insanda ikrah hissi yaranır. Bir misal çəkmək istərdim. V. Nikitinin “Poçemu Sumqait” məqaləsində deyilir ki, guya Sumqayıtda baş verənlərin kökü çox dərinə gedib çıxır. Belə ki, sumqayıtlılar başqa millətin nümayəndələrinə qarşı həmişə kobud olmuş, onları öz şəhərlərindən qovmağa səy göstərmişlər. Müəllif belə bir misal gətirir ki, 1963-cü ildə, Kubanın SSRİ-dəki səfiri Karlos Olivares Sançes Sov. İKP MK-da olmuş, Sumqayıt istilik elektrik stansiyasında təcrübə keçən kubalı tələblərə qarşı zorakılıq edildiyindən şikayət etmişdir. Guya tələblər burada yaşamağın qeyri-mümkünlüyünü qeyd edir və Sumqayıtdan çıxıb getmək istəyirlər. Bu cür münasibət ruslara və ermənilərə qarşı da müşahidə olunur. Üstündən 18 il keçəndən sonra sumqayıtlılar öz ənəllərinə sadıq qalaraq, ermənilərə qarşı zor işlətməmiş və onları Sumqayıtdan qovmuşlar.

Bədnam qələm sahibi Nikitinin nəzərinə çatdırmaq istərdik ki, həmin illər Sumqayıtda 83 millətin və xalqın nümayəndələri dinc və əmin-amanlıq şəraitində yaşayırdı. Heç bir millətə qarşı zor işlənməmişdir. 1963-cü ilə qayıtsaq isə onu demək istərdik ki, həmin vaxtlar bir qrup gənc noyabr ayının 7-də Lenin meydanında keçirilən nümayişdə sovet quruluşuna, kommunist rejiminə qarşı etiraz aksiyası təşkil etmişdi. Həmin aksiya hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən dağıdılmış, təşkilatçılar və iştirakçılar həbs olunmuşdular. “Sosialist Sumqayıtı” və “Komunist Sumqaita” qazetlərinin arxivlərinə nəzər salsaq görürük ki, həmin illər istilik elektrik stansiyasında həqiqətən kubalı gənclər təcrübə keçmişlər. Lakin onlar vaxtından əvvəl yox, kontaktları bitdikdən sonra Sumqayıtı tərk etmiş və uzun müddət Sumqayıt energetikləri ilə məktub vasitəsilə əlaqə saxlamışlar.

Belə cızmaqaralara ermənipərəst kütləvi informasiya vasitələrində çox rast gəlmək olar. Onların hamısına cavab vermək də düzgün deyil. Atalar yaxşı deyib: “Yalan ayaq tutar, amma yeriməz”. Lakin elə şeylər var ki, onları unutmaq və susmaq olmaz. Düşmənin məkrli siyasətini ifşa etmək hər bir Azərbaycanlı vətəndaşının müqəddəs borcudur. Azərbaycanın dövlət strukturları, ideoloji institutları, kütləvi informasiya vasitələri, diplomatları təkcə Sumqayıt həqiqətlərini yox, bütövlükdə Azərbaycan həqiqətlərini dünya ictimaiyyətinə çatdırmalı, bu işdə gecə və gündüz çalışmalıdırlar. Möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin dediyi kimi, informasiya müharibəsində artıq hücum keçməyin vaxtı gəlib çatmışdır.

Bu sahədə son vaxtlar mühüm addımlar atılır. Dağlıq Qarabağ və Sumqayıtla bağlı sənədli filmlər çəkilir, kitablar nəşr olunur. Onlar xarici dillərə tərcümə olunub dünya ictimaiyyətinə çatdırılır. Bu, müsbət haldır.

Bütün bunlarla yanaşı, yenə də keçmişə qayıtmaq istərdim. Sumqayıt hadisələrindən 20 il keçir. Bu gün Azərbaycan Ermənistanla müharibə vəziyyətindədir. Torpaqlarımızın 20 faizi işğal olunub. Erməni faşistləri torpaqlarımıza təcavüz edərək dinc əhalini vəhşicəsinə qətlə yetiriblər. Rusiyanın Müdafiə Nazirliyinə mənsub olan 366-cı motoatıcı alayın yaxından köməkliyi ilə Xocalıda azərbaycanlıların soyqırımını baş vermişdir. Dünya ictimaiyyəti bu hadisəni nifrətlə qarşılamış, erməniləri vəhşilikdə və qəddarlıqda ittiham etmişdir.

Bu gün 1 milyondan artıq qaçqın Azərbaycanın ayrı-ayrı regionlarında məskunlaşmışdır. Azərbaycan sülhə nail olmaq üçün diplomatik danışıqları davam etdirir. Ermənistan isə torpaq iddiasından əl çəkmir. Azərbaycanın iqtisadi qüdrəti gündən-günə artmaqdadır. Qərbə inteqrasiya olunan Azərbaycan iqtisadi islahatlar aparmaqla regionda liderlik edir. Onun sülhməramlı təklifləri dünyanın ən nüfuzlu tribunallarından səslənir. Bir çox dövlətlər Azərbaycan torpaqlarının toxunulmaz olduğunu dəfələrlə bəyan etmişlər.

Əsrin ən böyük neft və qaz layihələrindən kənar qalan Ermənistan torpaq iddiası xülyasına qapılaraq öz çirkin siyasətinin qurbanına çevrilməkdədir. Tarix ermənilərin əleyhinə işləyir. Onlar Azərbaycanın dünya siyasətində nüfuzunun artdığını, Qafqazda liderliyinin, iqtisadi sıçrayışa nail olduğunu şahididirlər. Hüquqi, demokratik dövlət qurmuş, qüdrətli iqtisadiyyata malik Azərbaycan heç vaxt ermənilərin avantürist iddialarının qurbanı ola bilməz.

Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev torpaqların sülh yolu ilə qaytarılmasının tərəfdarıdır. O, demişdir: “İşğal olunmuş torpaqlar sülh yolu ilə qaytarılmazsa, bizim gücümüz çatar ki, həmin torpaqları hərbi yolu ilə geri qaytaraq!”

Bunu Ermənistan rəhbərliyi və xalqı birmənalı şəkildə başa düşməlidir.

Eyruz Məmmədov

“Xalq qazeti” 14 mart 2008

1988-ci il 28-29 fevral Sumqayıt hadisələri

Səbəbkarlar kimlər idi?

Erməni millətçiləri xaricdə yaşayan havadarlarının dəstəyi ilə 1988-ci il fevral ayının 28-29-da Sumqayıtda qanlı aksiya törətdilər. Nəticədə 32 nəfər adam qətlə yetirildi. Həmin hadisələrdən 20 il vaxt keçir. “Exo Sumqayıta” qəzetinin baş redaktoru Eyruz Məmmədov 20 ildir ki, həmin hadisələrin tədqiqatı ilə məşğuldur. Onun “Sumqayıtın əks-sədası - 1”, “Sumqayıtın əks-sədası -2”, “Sumqayıt” sənədli filmləri çəkilib, “28-dən 29-na keçən gecə”, “Erməni təxribatı”, “Sumqayıtda hadisələr. İyirmi ildən sonra” adlı kitabları nəşr edilmişdir. Əsərləri rus, alman, ingilis dillərinə tərcümə olunmuşdur.

Onun Sumqayıt hadisələri ilə bağlı qeydlərini dərc edirik.

1988-ci ilin fevral ayında erməni millətçiləri xaricdə yaşayan havadarlarının və daşnaksütyun partiyasının dəstəyi ilə Sumqayıtda qanlı aksiya törətdilər. Görəsən Sumqayıtda baş verən hadisələrin kökündə nə dayanmışdır və niyə məhz Sumqayıt seçilmişdir?

Qaranlıq qalmış suallara aydınlıq gətirməzdən əvvəl Dağlıq Qarabağ problemi ilə bağlı cərəyan edən hadisələrin xronologiyasına diqqət yetirmək pis olmazdı.

Mixail Qorbaçov Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Baş katibi seçildəndən sonra onun ətrafına ermənipərəst qüvvələr toplandı. Siyasi məsələlər üzrə Şaxnazarov, iqtisadi məsələlər üzrə Şaxnazarov, iqtisadi məsələlər üzrə Sitaryan onun ən yaxın köməkçiləri oldular. Ölkədə gedən ictimai-siyasi proseslərdən öz məqsədləri üçün istifadə etmək, erməni xalqının tarixən arzuladığı torpaq iddiasını qaldırmaq və onu reallaşdırmaq üçün Qorbaçova məsləhətlər verir, onu bu çirkin və məkrli işə cəlb edirdilər. Lakin Qorbaçov hakimiyyəti illərində Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın tərkibindən ayıraraq Ermənistanın tərkibinə vermək çətin idi. Belə ki, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini, Siyasi Büronun üzvü Heydər Əliyev belə bir məsələnin ən yuxarı hakimiyyət dairələrində müzakirə olunmasına yol verə bilməzdi.

Qorbaçovun elan etdiyi yenidənqurma siyasəti, onun yaratdığı qeyri-sağlam mühitdə çalışmanın özü tarix qarşısında bir cavabdehlik tələb edirdi. Heydər Əliyev belə bir mühitdə işləməyin qeyri-mümkün olduğunu gördü və 1987-ci ilin oktyabr ayında Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin keçirdiyi plenumda tutduğu bütün vəzifələrdən istefa verməyə məcbur oldu. Hər şey də bundan sonra başlandı.

İlk qığılcım Fransada göründü. 1987-ci ilin noyabr ayında akademik Abel Ağanbekyan Parisdə erməni icması qarşısında çıxış edərək Dağlıq Qarabağın Azərbaycan respublikasından alınaraq Ermənistan respublikasına verilməsini məqsəddəuyğun hesab edərək bəyanat verdi. Bu bəyanat xaricdə yaşayan erməni lobbisi tərəfindən alqışlandı və bu işdə Qorbaçova hər cür dəstək olacaqlarına söz verildi.

Ermənilərin “bizə torpaq lazımdır” ideyası Qorbaçovun xaricə etdiyi səfərlərdə də səsləndirilirdi. 1987-ci ilin dekabr ayında o, xanımı Raisa Maksimovna ilə Amerikanın Kaliforniya ştatına səfər etdi və burada erməni icması ilə görüşdü. Görüşdə Dağlıq Qarabağ məsələsi gündəmə çıxarıldı və Qorbaçovdan onun tezliklə ermənilərin xeyrinə həll olunacağı haqqında bir növ razılıq alındı. Bundan məmnun qalan erməni icmasının nümayəndələrindən Şaginyan Qorbaçova qiymətli hədiyyələr, onun xanımına isə brilyantdan qolbağ bağışladı.

Qorbaçov Moskvaya qayıdandan sonra Ermənistanın və Dağlıq Qarabağın ayrı-ayrı rayonlarında kütləvi mitinqlər keçirilməyə başlandı.

Fevralın 17-də Moskvada Sov.İKP MK-da olan bir qrup erməni icmasının nümayəndələri qəbul olundu. Fevralın 18-də Stepanakertə qayıdan həmin nümayəndələr mərkəzi meydanda mitinq keçirdilər. Mitinq iştirakçılarının sayı 10 minə keçmişdi. Moskvadan səfərdən qayıdan Akopyan və Qabrielyan kütlə qarşısında çıxış edərək Moskvanın onları dəstəklədiklərini və Dağlıq Qarabağ problemini Ermənistanın xeyrinə həll olunacağı haqqında əhaliyə məlumat verdilər.

* * *

Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində yerli əhali ermənilərin bu antikonstitusion aksiyasına cavab olaraq etiraz aksiyası keçirməyə başladılar. Fevral ayının 19-da Bakıda, Mərkəzi Komitənin qarşısında mitinq keçirildi. Çıxış edənlər ermənilərin torpaq iddiasını əsassız saydı, bu işdə sovet hakimiyyətinin loyallıq mövqeyini tənqid etdilər. Mərkəzə, Qorbaçova teleqramlar vuruldu, məktublar göndərildi. Lakin Moskvada qəti tədbir görülmədi.

Dağlıq Qarabağda “Krunk” adı altında cəmiyyət yaradıldı. Ona rəhbərliyi isə özünün millətçiliyi ilə seçilən, tikinti materialları kombinatının sahibi, regionda korrupsioner kimi tanınan Manuçarov rəhbərlik etməyə başladı.

“Krunk”un tələbi ilə Dağlıq Qarabağın bütün rayonlarında və vilayətin özündə xalq deputatları sovetlərinin sessiyaları çağırıldı. Həmin sessiyalarda gündəmə bir məsələ çıxarıldı. Dağlıq Qarabağ Azərbaycan Respublikasının tərkibindən çıxarılsın və Ermənistan Respublikasının tərkibinə verilsin.

Bu antikonstitusion qərar Moskva tərəfindən sükutla qarşılandı. Təşkilatçılara qarşı heç bir tədbir görülmədi. Azərbaycanlıların etirazını gören Moskvanın dövlət məmurları bunu yenidənqurmanın elan etdiyi demokratiya və söz azadlığı ilə bağladılar.

“Krunk”un rəhbərləri təkcə Dağlıq Qarabağ torpaqları ilə kifayətlənmirdilər. 1988-ci ilin fevralında keçirdikləri iclaslarında qərar qəbul edildi ki, Moskva, BMT işə qarışaraq tarixən ermənilərə məxsus olan Gəncə, Naxçıvan, Şəmkir, Xanlar, Daşkəsən Azərbaycandan alınıb Ermənistanə verilməlidir. Onların tələblərindən aydın olurdu ki, ermənilərə torpaq lazımdır. “Böyük Ermənistan” xülyasını gerçəkləşdirmək üçün.

Ermənistanın rəhbərləri, korrupsiyaya qurşanmış qüvvələr, hakimiyyətə can atanlar və kəşfiyyət institutları hadisələri daha da qızıdırmaq, onu kulminasiya nöqtəsinə çatdırmaq üçün planlar cızır, iki milləti üz-üzə qoymağa çalışırdılar.

Sumqayıtda baş verə biləcək hadisələr ermənilərə artıq məlum idi.

Bu haqda onları məlumatlandırılmışdılar. Sumqayıtda yaşayan minə yaxın erməni 1988-ci il yanvar ayının 1-dən fevral ayının 25-nə kimi əmanət kassalarında saxladıqları 8 milyon 343 min 691 rubl pulu təcili çıxararaq Yerevana, Stepanakertə və Rusiyanın ayrı-ayrı şəhərlərinə köçüb getdilər.

Sumqayıtın sənaye müəssisələrində, təhsil, mədəniyyət və səhiyyə sistemlərində çalışan erməni ziyalıları Dağlıq Qarabağın Ermənistanı verilməsi haqqında gizlin imzalar toplamağa başladılar. Onlar “Krunk” cəmiyyətinə yardım adı altında adambaşına 50 rubl vəsait keçirirdilər. Gizli iqtisadiyyata rəhbərlik edən “sexoviklər” onlara mənsub olan istehsal sahələrini söküb Yerevana apardılar.

Həmin günlər Əsgəranda ermənilər tərəfindən iki azərbaycanlı gənc qətlə yetirildi. Dağlıq Qarabağla bağlı problemdə kimin ilk öncə güllə atdığı mübahisəli olduğundan biz həmin hadisələrdə iştirak edən SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi sədrinin birinci müavini işləmiş Filipp Bobkovun “KQB i vlast” adlı kitabından bir sitat gətirməyi məsləhət bilirəm. Bobkov yazır:

“Yenə də mübahisə etmək olar: kim birinci başladı? Azərbaycan tərəfi, yoxsa erməni tərəfi? Fakt faktlığında qalır. İlk qurban azərbaycanlılar oldu. 1988-ci il fevral ayının 22-də Əsgəranda iki nəfər azərbaycanlı gənc qətlə yetirildi.”

Sözsüz ki, bu, iki millət arasında olan ədavəti daha da qızıışdırdı.

Qorbaçov Dağlıq Qarabağ probleminin düyünə düşdüyünü görüb Mərkəzi Komitənin katiblərindən Dolgixi Yerevana, Razumovskini Bakıya, Demişevi isə Stepanakertə ezam etdi. Səfərin əsas məqsədi yerlərdə ictimai rəyi öyrənmək idi. Moskvadan gələn nümayəndələr bu məsələnin nə qədər qəliz olduğunu, bu işdə Azərbaycan xalqının sərt və barışmaz mövqeyinin şahidi oldular. Azərbaycanlıların şüarı bir idi: “Torpaqdan pay olmaz!”

Yerevanda yaşayan və öz qatı millətçiliyi ilə ad-san çıxaran Silva Kaputikyan, Zori Balayan bütün vasitələrdən istifadə etməyə başladılar. Dağlıq Qarabağla bağlı məsələdə Qorbaçovun qəbuluna düşdülər. Bir saata kimi onunla söhbət etdilər. Dağlıq Qarabağ problemində ondan dəstək istədilər.

Azərbaycan ziyalılarını qəbul etmək istəyini isə Qorbaçov rədd etdi. Bu nəyi sübut edirdi? Bu bir daha bunu sübut edirdi ki, Qorbaçov ermənilərin tərəfini saxlayırdı və onlara hər cür mənəvi dəstək verirdi.

Fevral ayının 27-də Sumqayıtda iğtişaşlar geniş miqyas aldı. İtaətsizlik baş alıb gedirdi. Hüquq - mühafizə orqanları iflic vəziyyətinə düşmüşdü. Bütün silahlar onlardan müsadirə edilmişdi.

Bir çox ticarət, işə və məişət obyektləri dağıdıldı. Bir neçə maşın yandırıldı. Miting iştirakçılarını sakitləşdirmək qeyri-mümkün idi.

Həmin anlar sovet qoşunları Sumqayıtın ayrı-ayrı məhəllə və mikrorayonlarında dislokasiya olmuşdular. Lakin hadisələrə, nədənsə, müdaxilə etmədilər. Fevral ayının 28 və 29-da Sumqayıtda aksiya baş verdi. Mart ayının birində şəhərdə komendant saati elan olundu.

Çox qəribədir, görəsən sovet qoşunları niyə gözləmə mövqeyini tutmuşdular?

Qorbaçov 1988-ci il iyul ayının 18-də SSRİ Ali Sovetinin iclasında “Qoşunlar Sumqayıta bir saat gecikmişdir” fikrini söyləmişdir. Bu fikir tamamilə yalan idi. Bu fikri SSRİ Müdafiə naziri Yazov

“Sumqayıtın əks-sədası” sənədli filminin çəkiliş qrupuna verdiyi müsahibəsində təkzib edərək demişdir:

- Yadınızda saxlayın, sovet ordusu heç bir vaxt, heç bir yerə gecikməyib. Baş komandanın əmri olmadan komendant saati elan etməyə, əsgərin silah işlətməyə, güllə atmağa ixtiyarı yoxdur.

Görəsən erməni ekstremistləri niyə məhz Sumqayıt şəhərini bir obyekt kimi seçmişdilər? Bunun da öz səbəbi vardır. Fəhlə şəhəri olan Sumqayıtda 10 minə yaxın yeniyetmə texniki peşə məktəblərində təhsil alırdı. Azərbaycanın müxtəlif regionların dan gələn bu gənclər valideyn nəzarətindən tamamilə uzaq idilər.

Sovetlər vaxtında Sumqayıtda sənaye kompleksi inkişaf etdirilmişdir. Mənzil tikintisi isə geridə qalırdı. 17 min adam ev növbəsində durmuşdu. Sumqayıt əhalisinin 20 min nəfəri gecəqondularda yaşamağa məcbur idilər. Şəhərdə kriminogen vəziyyət xoşagəlməz deyildi. 10 mindən yuxarı dustaq icbari iş alaraq Sumqayıtda məskunlaşmışdı. Ekoloji vəziyyət Sumqayıtda qeyri-qənaətbəxş idi.

Həmin günlər 100-dən yuxarı saqqallı və qara gödəkçələr geyinmiş erməni ekstremistləri şəhərə ezam olunmuşdular. Əksəriyyəti “Dalğa” və “Sumqayıt” mehmanxanasında qalırdı. Onlar əhali arasında müxtəlif şayiələr yayır, aranı qızıqdırır, ermənilərin evlərinə hücum etməyi tələb edirdilər.

* * *

SSRİ Prokurorluğu, Daxili İşlər Nazirliyi xüsusi istintaq qrupu yaratdılar və onlar Sumqayıtda fəaliyyətə başladılar. İlk aylar minə yaxın adam şübhəli şəxs kimi saxlanıldı. 500 nəfər həbs olundu. 94 nəfər mühakimə edildi. Ayrı-ayrı "cinayətkarlar"a müxtəlif cəza verildi. Bu Yerevanda və Moskvada yaşayan erməniləri qəti qane etmirdi.

Ermənistan rəhbərliyi, ideoloqları Sumqayıt hadisələrindən bir kart kimi istifadə edərək azərbaycanlıları vəhşi, quldur, qaniçən bir millət kimi bütün dünya ictimaiyyəti arasında rəy yaratmaq üçün təbliğat mexanizmini işə saldılar. Nəşr olunan materiallarda Azərbaycanda ermənilər qırılır, qətlə yetirilir, başları kəsilir, yandırılır və sair kimi cəfəng uydurmalar öz əksini tapırdı.

Hadisələr zamanı Sumqayıta xaricdən ezam olunmuş Artashes Qabrielyan videokamera ilə hadisələrin bəzi məqamlarını lentə aldı, sonralar onlar montaj olunub xarici telekanallarda göstərildi. Yerevanda təcili olaraq "Sumqayıt, genosid, aşkarlıq" adlı kitab nəşr olundu və Rusiyanın bir çox şəhərlərinə yayıldı. Stepanakertdə Sumqayıt hadisələrindən bir neçə gün sonra həlak olan ermənilərin şərəfinə abidə ucaldıldı.

Sumqayıtda baş verən hadisələrdə əsas təşkilatçılardan və icraçılardan biri də Eduard Qriqoryan idi. O, iki dəfə məhkum olunmuşdu və heç bir yerdə işləmirdi. "Krunk" cəmiyyətinin fəal üzvü idi.

İstintaq qrupunun materiallarından aydın olur ki, 1988-ci il fevral ayının ortalarında onun yaşadığı mənzilə Yerevandan bir qrup emissar gəlmişdi. Sonralar aydın oldu ki, Qriqoryan təlimatlandırılmış, ona pul, narkotik vasitələr verilmişdir. "Paşa" ləqəbli Edik ertəsi gün ətrafına

bir neçə azyaşlı yeniyetmə və gəncləri topladı, yaxın günlərdə bəzi əməliyyatlarda iştirak etmək və çoxlu pul qazanmaqla onları şirnikləndirdi.

1988-ci il fevralın 27-29 -da Qriqoryan Sumqayıtda iğtişaslara rəhbərlik etməyə başladı. "Stepanakertdə azərbaycanlıları qırırlar" deyərək ətrafına daha çox azğınlaşmış gənc topladı, onlara pul payladı, narkotik verdi. Sumqayıtın ayrı-ayrı məhəllə və mikrorayonlarında yaşayan ermənilərin evlərinə hücum etdilər. Qəribəsi budur ki, zərər çəkən ermənilərin siyahısı əvvəlcədən tutulubmuş. "Dağlıq Qarabağ" komitəsi və "Krunk" cəmiyyətinə yardım etməkdən imtina etmiş ermənilərin yaşadıkları ünvanlar Qriqoryanın əlində idi.

İlk zərər çəkən 3-cü mikrorayon sakini Mejlumyanlar ailəsi olmuşdur. Azğınlaşmış xuliqanlar evə soxularaq ailə üzvlərinin hamısını döymüş, qiymətli əşyaları müsadirə etmişdir. Edik isə ev sahibi Qriqori Mejlumyanın qızı Karina Mejlumyanı zorlamışdır.

Sonrakı hadisələr daha vəhşiliklə nəticələnmişdir Qriqoryan öz dəstəsi ilə həmin mikrorayonun 33 sayılı binasında yaşayan Petrosyanın evinə soxulmuş, evdə olan əşyaları dağıtmış, həyəət tökərək yandırmışdır. Bundan soyumayan Edik ev sahibi Emmanı zorlamış, sonra onu qətlə yetirmişdir. Bir sözlə Eduard Qriqoryan Sumqayıt hadisələrində 5 nəfər erməni öldürmüş, 8 nəfər qadını zorlamışdır.

Qriqoryanın qabaqcadan planlaşdırılmış ssenari əsasında fəaliyyətə başlaması və onu həyata keçirməsi artıq hamıya məlumdur. Bunu istintaq materialları sübut edir. Onu da qeyd etmək ki, hadisələrin inkişafında və icrasında Qriqoryana milliyyətçə erməni olan İqor Oqanov, Vazgen Sərkisyan və Karina Qasparyan yaxından köməklik göstərmişdilər.

Qriqoryan Azərbaycan Cinayət Məcəlləsinə uyğun olaraq mühakimə edildi və ona 9 il iş kəsildi.

Yalan danışmaq, böhtan atmaq, şər yaxmaq erməni psixologiyasından irəli gəlir. Bu işdə onlar hər cür çirkin vasitələrə əl atır, xaricdə, ələlxus Rusiyada yaşayan ermənipərəst qüvvələrə satın almaqdan çəkinmirdilər. Nəticədə Sumqayıtda baş verən hadisələr şişirdilir, azərbaycanlıların ünvanına hər cür hədyanlar qoşulurdu.

Bir misal çəkmək istəyirəm. "Yurmala" qəzetinin 29 iyun 1989-cu il tarixli 26-cı sayının birinci səhifəsində aşağıdakı sözlər yazılmışdır: "Qəzetin bu nömrəsi Ermənistanı və erməni xalqına həsr olunur".

"Silva Kaputikyan yazırdı: "Biz uçuruma yuvarlanmışıq. Çıxış yolu yoxdur. Bir tərəfdə Türkiyə, digər tərəfdə Azərbaycan. Havamız çatmır. Məhv oluruq. Təəssüf...Azərbaycan ziyalılarının əksəriyyəti hesab edir ki, Qarabağ Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsidir Çox gülüncdür. Qarabağ tarixən ermənilərin olub".

Sumqayıtda baş verən hadisələri qabartmaq, azərbaycanlıları qaniçən və quldur bir millət kimi qələmə vermək onların saxta ideologiyasının ana xəttini təşkil edirdi. Qatı millətçi olan İgidyan SSRİ Xalq Deputatları qurultayında yüksək tribunadan çıxış edərək Sumqayıtın və Azərbaycanın ünvanına yağdırdığı böhtanlar hamının yaxşı yadındadır. Bu cür iyrənc və həyasız təbliğatın quluna çevrilmiş İgidyanın bu işdə özünün maraqları vardır. Mart ayının 1-də

Sumqayıtda komendant saati elan olundu. SSRİ Müdafiə nazirinin əmri ilə general Krayev şəhərin komendantı təyin olundu. Həmin andan şəhərin rəhbərliyi hərbiçilərin əlinə keçdi.

Sumqayıtda baş verən hadisələrdə 94 nəfər mühakimə olunmuşdur. Onlardan birinə - Əhməd Əhmədova ən ağır cəza - ölüm hökmü verilmişdir. Görəsən bunun özü ədalətli idi? Gəlin görək kimdir Ə. Əhmədov? O, 1964-cü ildə Sumqayıtda fəhlə ailəsində anadan olmuşdur. Texniki peşə məktəbini bitirmişdir. Sumqayıt xovlu iplik fabrikində işləyirdi. Atasını uzun müddət alüminium zavodunda fəhləlik etmişdir. Anası isə təqaüdçü idi.

Martın 12-də prokurorun sanksiyası olmadan SSRİ Prokurorluğunun istintaq qrupunun üzvləri Əhmədovgilin evlərinə basqın etmiş, heç bir izahat vermədən onu milisə aparmışlar. Onun haqqında istintaq işi tələm-tələsik aparılmış və Ali məhkəməyə təqdim edilmişdir.

Məhkəmə prosesi Sumqayıtda aparılmalı idi. Lakin ermənipərəst qüvvələr və kütləvi informasiya vasitələri geniş təbliğat kampaniyasına başladılar, nəticədə Əhmədovun və daha iki nəfərin - Cəfərovun və İsmayılovun işi Moskvada baxıldı.

Məhkəmə prosesində aydın oldu ki, istintaqın işi dolğun və obyektiv deyil. Ali məhkəmənin sədri V. Terebilov idi. Onun apardığı proseslərə partiya orqanları müdaxilə edir, istədikləri qərara hökm verilməsini tələb edirdilər. Burdan aydın olur ki, məhkəmə prosesi sifarişlidir, onun marağında olanlar isə ermənilərdir.

Terebilov "Novoe vremya" (28 oktyabr 1988) jurnalına verdiyi müsahibədə deyirdi: "Yuxarıların təzyiqi nəticəsində, məhkəmə heyəti obyektivliyi, humanizmi bir tərəfə qoyub, Əhmədovun təmsalında nəyin bahasına olursa-olsun "təşkilatçı" obrazı yaratmaq niyyətinə düşdü.

Prosesdə iştirak edən düşüncəli adamlar əmin idilər ki, bu cinayət işləri yenidən yoxlanılmaq üçün istintaqa qaytarılacaq".

Təəssüflər olsun ki, bu belə olmadı. Məhkəməyə təzyiqlər davam etməkdə idi. Məhkəmə prosesinin yekununu şərh edən "Moskovskie novosti" qəzeti 20 noyabr 1988-ci il tarixli sayında yazırdı: "Vəkillər belə hesab edirlər ki, işin istintaqı tam aparılmayıb. Cinayətlərin təşkilatçıları üzə çıxarılmayıb, baş verməsinin səbəbləri və şəraiti aşkar edilməyib".

Buna baxmayaraq, 1988-ci il, noyabr ayının 18-də SSRİ Ali Məhkəməsinin kollegiyası Əhməd Əhmədova ölüm hökmü çıxartdı. Bu ölüm hökmü erməni millətçilərinin iradəsini ifadə edirdi. Onlar Əhmədovun təmsalında azərbaycanlılar haqqında mənfi imic yaratmaq niyyətində idilər. Bu gün etiraf etmək lazımdır ki, ermənilər həmin dövrdə buna nail oldular.

Lakin bir suala tam dolğunluğu ilə hələ də cavab verilmir. Nə üçün 5 nəfər adamı qətlə yetirən, 8 nəfər erməni qızını zorlayan Eduard Qriqoryana 9 il iş kəsilir, amma guya bir adamı qətlə yetirdiyinə görə, Əhməd Əhmədova ölüm hökmü verilir? Sualın cavabı mənə elə gəlir ki, aydındır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, faciələrin baş verməsində Qorbaçovun əməyi böyük olmuşdur. Xarici ölkələrə satılmış bu insan apardığı yenidənqurma siyasəti böyük bir imperiyanın dağılmasına yönəlmişdir.

1991-ci ildə SSRİ-i dağılandan sonra İngiltərənin sabiq baş naziri Marqaret Tetçer Nyu-Yorkda konqresmenlər qarşısında çıxış edərək demişdir ki, SSRİ iqtisadiyyatı dünya bazarını ələ almaq üzrə idi. Soyuq müharibə öz səmərəsini vermirdi. Bizim qarşımızda bir vəzifə dururdu. Bunun qarşısını necə almalı? İlk öncə, SSRİ-nin iqtisadiyyatını dağıtmaq gərəkdir. Bu işdə Qorbaçovdan istifadə etdik, o, bizə yaxından köməklik göstərdi.

Möhtərəm prezidentimiz cənab İlham Əliyev Türkiyə səfərində çıxışlarının birində demişdir: "Artıq informasiya müharibəsində hücum keçməyin vaxtı gəlib çatmışdır".

Azərbaycanın dövlət strukturları, ideoloji institutları, kütləvi informasiya vasitələri, diplomatları ermənilərin çirkin və məkrli siyasətlərini ifşa etməli, təkcə Sumqayıt həqiqətlərini yox, bütövlükdə Azərbaycan həqiqətlərini dünya ictimaiyyətinə çatdırmalıdır. Bu hər bir azərbaycanlının vətəndaşlıq borcudur.

Sumqayıt 27, 28 fevral, 01 mart 2008

Zamanın dərsi, yoxsa dərsin zamanı?!

1985-ci ilin yaz aylarını yaşlı nəslin nümayəndələri yaxşı xatırlayırlar. Mixail Qorbaçovun “yenidənqurma” havası nəhəng ölkələrin hər yerində duyulmaqda idi. Ermənilərin Azərbaycana qarşı torpaq iddiası da məhz bu vaxtlarda baş qaldırdı. Üzdənirəq qonşularımız Dağlıq Qarabağ haqqında qondarma problemi yaradıb bütün dünyaya bəyan etdilər. Torpaqlarımıza təcavüz başlandı. Sərhədlərimiz pozuldu, dinc əhaliyə qarşı zorakılıq göstərildi. Bununla da elan olunmamış Azərbaycan-Ermənistan müharibəsinə start verildi.

İyirmi il əvvəl, 1988-ci ilin fevral ayında erməni millətçilərinin xaricdə yaşayan havadarlarının və “Daşnaksütyun” partiyasının dəstəyi ilə Sumqayıtda qanlı aksiya törətməsi də bu müharibənin tərkib hissəsi hesab olunmalıdır. Bu hadisənin törədilməsinin başlıca məqsədi erməni millətçilərinin azərbaycanlıları başkəsən, quldur və qaniçən bir millət kimi dünya ictimaiyyətinə təqdim etmək idi.

Görəsən, Sumqayıtda baş verən hadisələrin kökündə nə dayanmışdı və niyə məhz Sumqayıt seçilmişdi?

Qaranlıq qalmış suallara aydınlıq gətirməzdən əvvəl Dağlıq Qarabağ problemi ilə bağlı cərəyan edən hadisələrin xronologiyasına diqqət yetirək.

Mixail Qorbaçov Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Baş katibi seçildəndən sonra onun ətrafına ermənipərəst qüvvələr toplandı. Siyasi məsələlər üzrə Şaxnazarov, iqtisadi məsələlər üzrə Aqanbekyan, planlaşdırma məsələləri üzrə Sitaryan onun ən yaxın köməkçiləri oldular. Ölkədə gedən ictimai-siyasi proseslərdən öz məqsədləri üçün istifadə etmək, erməni xalqının arzuladığı torpaq iddiasını qaldırmaq və onu reallaşdırmaq üçün Qorbaçova məsləhətlər verir, onu bu çirkin və məkrli işə cəlb edirdilər. Lakin Qorbaçov hakimiyyətinin ilk illərində Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın tərkibindən ayıraraq Ermənistanın tərkibinə vermək çətin idi. Belə ki, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini, Siyasi Büronun üzvü Heydər Əliyev belə ədalətsiz bir məsələnin ən yuxarı hakimiyyət dairələrində müzakirə olunmasına imkan verə bilməzdi.

Qorbaçovun yaratdığı qeyri-sağlam mühitdə çalışmağın özü tarix qarşısında bir cavabdehlik tələb edirdi. Heydər Əliyev belə bir mühitdə işləməyin mümkünsüzlüyünü gördü və 1987-ci ilin oktyabr ayında Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin plenumunda tutduğu bütün vəzifələrdən istefa verməyə məcbur oldu. Hər şey də bundan sonra başladı. Separatçılar ilk qığılcımı Parisdə alovlandırdılar. 1987-ci ilin noyabr ayında akademik Aqanbekyan burada erməni icması qarşısında çıxış edərək Dağlıq Qarabağın Azərbaycan Respublikasından alınıb Ermənistanı verilməsini məqsəduyğun hesab etdiyi barədə bəyanat verdi. Bu bəyanat xaricdə yaşayan erməni lobbisi tərəfindən alqışlandı və bu işdə Qorbaçova hər cür dəstək olacaqlarına söz verildi. Ermənilərin “bize torpaq lazımdır” ideyası Qorbaçovun xaricə etdiyi səfərlərdə də səsləndirilirdi. 1987-ci ilin dekabr ayında o, xanımı Raisa Maksimovna ilə Amerikanın Kaliforniya ştatına səfər etdi və burada erməni icması ilə görüşdü. Görüşdə Dağlıq Qarabağ məsələsi gündəmə çıxarıldı və Qorbaçovdan onun tezliklə ermənilərin xeyrinə həll olunacağı haqqında bir növ razılıq alındı. Qorbaçov Moskvaya qayıdıandan sonra Ermənistanın və Dağlıq Qarabağın ayrı-ayrı rayonlarında kütləvi mitinqlər keçirilməyə başlandı.

Fevralın 17-də Sov. İKP MK-da bir qrup erməni icmasının nümayəndələri qəbul olundu. Fevralın 18-də Xankəndinə qayıdan həmin nümayəndələr mərkəzi meydanda mitinq keçirdilər. Mitinq iştirakçılarının sayı 10 mini keçmişdi. Moskvadan səfərdən qayıdan Akopyan və Qabrielyan kütlə qarşısında çıxış edərək Moskvanın onları dəstəklədiklərini və Dağlıq Qarabağ probleminin Ermənistanın xeyrinə həll olunacağı haqqında əhaliyə məlumat verdilər.

Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində yerli əhali ermənilərin bu antikonstitusion aksiyasına cavab olaraq etiraz aksiyası keçirməyə başladılar. Fevral ayının 19-da Bakıda, Mərkəzi Komitənin qarşısında mitinq keçirildi. Çıxış edənlər ermənilərin torpaq iddiasını əsassız saydı, bu işdə sovet hökumətinin loyol mövqeyini tənqid etdilər. Mərkəzə, Qorbaçova teleqramlar vuruldu, məktublar göndərildi. Lakin Moskvadan qəti tədbir görülmədi.

Dağlıq Qarabağda “Krunk” adı altında cəmiyyət yaradıldı. Ona özünün millətçiliyi ilə seçilən, tikinti materialları kombinatının müdiri, regionda korrupsioner kimi tanınan Manuçarov rəhbərlik etməyə başladı. “Krunk”un tələbi ilə Qarabağın bütün rayonlarında və vilayətin özündə xalq deputatları sovetlərinin sessiyaları çağırıldı. Həmin sessiyalarda gündəmə bir məsələ çıxarıldı – Dağlıq Qarabağ Azərbaycan Respublikasının tərkibindən çıxarılsın və Ermənistan Respublikasının tərkibinə verilsin.

Bu antikonstitusion qərar Moskva tərəfindən sükutla qarşılandı. Təşkilatçılara qarşı heç bir tədbir görülmədi. Azərbaycanlıların etirazını görən Moskvanın dövlət məmurları bunu yenidənqurmanın elan etdiyi demokratiya və söz azadlığı ilə bağladılar.

Ermənistanın rəhbərləri, korrupsiyaya qurşanmış qüvvələr, hakimiyyətə can atanlar və kəşfiyyət institutları hadisələri daha da qızıqdırmaq, onu kulminasiya nöqtəsinə çatdırmaq üçün planlar cızır, iki milləti üz-üzə qoymağa çalışırdılar.

Sumqayıtda baş verə biləcək hadisələr ermənilərə artıq məlum idi. Burada yaşayan minə yaxın erməni 1988-ci il yanvar ayının 1-dən fevral ayının 25-nə kimi əmanət kassalarında saxladıqları 8 milyon 343 min 691 rubl pulu təcili çıxararaq Yerevana, Xankəndinə və Rusiyanın ayrı-ayrı şəhərlərinə köçüb getdilər.

Sumqayıtın sənaye müəssisələrində təhsil, mədəniyyət və səhiyyə sistemlərində çalışan ermənilər Dağlıq Qarabağın Ermənistana verilməsi haqqında gizli imzalar toplamağa başladılar. Onlar “Krunk” cəmiyyətinə yardım adı altında adambaşına 50 rubl vəsait keçirirdilər. Gizli iqtisadiyyata rəhbərlik edən “sexovşiklər” onlara mənsub olan istehsal sahələrini söküb Yerevana apardılar.

Həmin günlər Əsgəranda ermənilər tərəfindən iki azərbaycanlı gənc qətlə yetirildi. Dağlıq Qarabağla bağlı problemdə kimin ilk öncə güllə atdığı mübahisəli olduğundan həmin hadisələrdə iştirak edən SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi sədrinin birinci müavini işləmiş Filipp Bobkovun “KQB i vlast” adlı kitabından bir sitat gətirək. Bobkov yazır: “Yenə də mübahisə etmək olar : kim birinci başladı? Azərbaycan tərəfi, yoxsa erməni tərəfi? Fakt faktlığında qalır. İlk qurban azərbaycanlılar oldu. 1988-ci ilin fevral ayının 22-də Əsgəranda iki nəfər azərbaycanlı gənc qətlə yetirildi”.

Sözsüz ki, bu iki millət arasında olan ədavəti daha da qızıqdırdı.

Qorbaçov Dağlıq Qarabağ probleminin düyünə düşdüyünü görüb Mərkəzi Komitənin katiblərindən Dolgixi Yerevana, Razumovskini Bakıya, Demiçevi isə Xankəndiyə ezam etdi. Səfərin əsas məqsədi yerlərdə ictimai rəyi öyrənmək idi. Moskvadan gələn nümayəndələr bu məsələnin nə qədər qəliz olduğunun, bu işdə Azərbaycan xalqının sərt və barışmaz mövqeyinin şahidi oldular. Azərbaycanlıların şüarı bir idi : “Torpaqdan pay olmaz!”

Yerevanda yaşayan və öz qatı millətçiliyi ilə ad-san çıxaran Silva Kaputikyan, Zori Balayan bütün vasitələrdən istifadə etməyə başladılar. Qorbaçovun qəbuluna düşdülər. Bir saata kimi onunla söhbət etdilər. Dağlıq Qarabağ probleminə dəstək istədilər.

Azərbaycan ziyalılarının qəbulla bağlı istəyinə isə Qorbaçov “yox” dedi. Bu bir daha onu sübut edirdi ki, Qorbaçov ermənilərin tərəfini saxlayırdı və onlara hər cür mənəvi dəstək verirdi.

Sumqayıtda fevral ayının 27-də iğtişaslar geniş miqyas aldı. İtaətsizlik baş alıb gedirdi. Hüquq-mühafizə orqanları iflic vəziyyətinə düşmüşdü. Bütün silahlar onlardan müsadirə edilmişdi.

Bir çox ticarət, iaşə və məişət obyektləri dağıdıldı, maşınlar yandırıldı. Miting iştirakçılarını sakitləşdirmək qeyri-mümkün idi.

Həmin anlar sovet qoşunları Sumqayıtın ayrı-ayrı məhəllə və mikrorayonlarında dislokasiya olunmuşdular. Lakin hadisələrə, nədənsə, müdaxilə etmədilər. Fevral ayının 28 və 29- da Sumqayıtda qanlı aksiyaya baş verdi. Mart ayının birində şəhərdə komendant saati elan olundu.

İndi o günləri xatırlayanda hələ də aktuallığını itirməmiş suallarla üzbəüz qalırsan.

Çox qəribədir, görəsən, sovet qoşunları niyə gözləmə mövqeyi tutmuşdular?

Qorbaçov 1988-ci il iyul ayının 18-də SSRİ Ali Sovetinin iclasında “Qoşunlar Sumqayıta bir saat gecikmişdi” fikrini söyləmişdi. Bu fikir tamamilə yalan idi. SSRİ müdafiə naziri Yazov “Sumqayıtın əks sədasi” sənədli filmin çəkiliş qrupuna verdiyi müsahibəsində bu faktı təkzib edərək demişdi:

-Yadınızda saxlayın, sovet ordusu heç bir vaxt, heç bir yerə gecikməyib. Baş komandanın əmri olmadan komendant saati elan etməyə, əsgərin silah işlətməyə, güllə atmağa ixtiyarı yoxdur.

Görəsən erməni ekstremistləri niyə məhz Sumqayıt şəhərini seçmişdilər? Bunun öz səbəbi vardı. Fəhlə şəhəri olan Sumqayıtda 10 minə yaxın yeniyetmə texniki peşə məktəblərində təhsil alırdı. Azərbaycanın müxtəlif regionlarından gələn bu gənclər valideyn nəzarətindən tamamilə uzaq idilər. Şəhərdə kriminogen vəziyyət xoşagələndeyildi.

Həmin günlər 100-dən yuxarı saqqallı və qara gödəkçələr geyinmiş erməni ekstremistləri şəhərə ezam olunmuşdular. Əksəriyyəti “Dalğa” və “Sumqayıt” mehmanxanalarında qalırdı. Onlar əhali arasında müxtəlif şayiələr yayır, aranı qızıqdırır, ermənilərin evlərinə soxulmağı tələb edirdilər. Gənclər həmin təxribata uyurdular.

SSRİ Prokurorluğu, Daxili İşlər Nazirliyi xüsusi istintaq qrupu yaratdılar və Sumqayıtda fəaliyyətə başladılar. İlk aylar minə yaxın adam şübhəli şəxs kimi saxlanıldı. 500 nəfər həbs olundu. 94 nəfər mühakimə edildi. Ayrı-ayrı cinayətkarlara müxtəlif cəza tədbirləri verildi. Bu, Yerevanda və Moskvada yaşayan erməniləri qəti qane etmirdi.

Ermənistan rəhbərliyi, ideoloqları Sumqayıt hadisələrindən bir kart kimi istifadə edərək azərbaycanlıları vəhşi, quldur, qaniçən bir millət kimi bütün dünya ictimaiyyətinə təqdim etmək üçün təbliğat mexanizmini işə saldılar. Nəşr olunan materiallarda “Azərbaycanda ermənilər qırılır, qətlə yetirilir, başları kəsilir, yandırılır” və sair kimi cəfəng uydurmalar öz əksini tapırdı.

Hadisələr zamanı Sumqayıta xaricdən ezam olunmuş Artəşes Qabrielyan videokamera ilə hadisələrin bəzi məqamlarını lentə aldı, sonralar onlar montaj olunub xarici telekanallarda göstərildi. Yerevanda təcili olaraq “Sumqayıt, genosid, aşkarlıq” adlı kitab nəşr olundu və bir çox şəhərlərə yayıldı. Xankəndində Sumqayıt hadisələrindən bir neçə gün sonra həlak olan ermənilərin şərəfinə abidə ucaldıldı.

Sumqayıtda baş verən hadisələrdə əsas təşkilatçılardan və icraçılardan biri də Eduard Qriqoryan idi. O, iki dəfə məhkum olunmuşdu və heç bir yerdə işləmirdi. “Krunk” cəmiyyətinin fəal üzvü idi. İstintaq qrupunun materiallarından aydın olur ki, 1988-ci ilin fevral ayının ortalarında onun yaşadığı mənzilə Yerevandan bir qrup emissar gəlmişmiş. Qriqoryan təlimatlandırılmış, ona pul,

narkotik vasitələr verilmişdi. “Paşa” ləqəbli Edik ertəsi gün ətrafına bir neçə azyaşlı yeniyetmə və gəncləri topladı, yaxın günlərdə bəzi əməliyyatlarda iştirak etmək və çoxlu pul qazanmaqla onları şirnikləndirdi.

1988-ci il fevral ayının 27-29-da Qriqoryan Sumqayıtda iğtişaslara rəhbərlik etməyə başladı. “Stepanakertdə azərbaycanlıları qırırlar” deyərək ətrafına daha çox azğınlaşmış gənc topladı, onlara pul payladı, narkotik verdi. Sumqayıtın ayrı-ayrı məhəllə və mikrorayonlarında yaşayan ermənilərin evlərinə hücum etdilər. Qəribəsi budur ki, zərər çəkən ermənilərin siyahısı əvvəlcədən tutulubmuş. “Dağlıq Qarabağ” komitəsi və “Krunk” cəmiyyətinə yardım etməkdən imtina etmiş ermənilərin yaşadıkları ünvanlar Qriqoryanın əlində idi. Əsas zərbə də onlara vuruldu.

İlk zərər çəkən şəhərin 3-cü mikrorayonunun sakini Mejlumyanlar ailəsi olmuşdu. Azğınlaşmış xuliqanlar evə soxularaq ailə üzvlərinin hamısını döymüş, qiymətli əşyaları müsadirə etmişdi. Edik isə ev sahibi Qriqori Mejlumyanın qızı Karina Mejlumyanı zorlamışdı.

Sonrakı hadisələr daha vəhşiliklə nəticələnmişdi. Qriqoryan öz dəstəsi ilə həmin mikrorayonun 33 sayılı binasında yaşayan Petrosyanın evinə soxulmuş, evdə olan əşyaları dağıtmış, həyəətə tökərək yandırmışdı. Bundan ürəyi soyumayan Edik ev sahibi Emmanı zorlamış, sonra onu qətlə yetirmişdi. Eduard Qriqoryan Sumqayıt hadisələrində 5 nəfər erməni öldürmüş, 8 nəfər qadını zorlamışdı.

Qriqoryanın qabaqcadan planlaşdırılmış ssenari əsasında fəaliyyətə başlaması və onu həyata keçirməsi danılmaz faktdır. Bunu istintaq materialları sübut edir. Onu da qeyd edək ki, hadisələrin inkişafında və icrasında Qriqoryana milliyətçə erməni olan İqor Oqanov, Vazgen Sərkisyan və Karina Qasparyan yaxından kömək göstərmişdilər.

Qriqoryan Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinə uyğun olaraq mühakimə edildi və ona 9 il iş kəsildi.

Yalan danışmaq, böhtan atmaq, şər yaxmaq erməni psixologiyasından irəli gəlir. Bu işdə onlar hər cür çirkin vasitələrə əl atır, xaricdə, xüsusən Rusiyada yaşayan ermənipərəst qüvvələri satın almaqdan çəkinmirdilər. Nəticədə Sumqayıtda özlərinin törətdikləri hadisələr şişirdilir, azərbaycanlıların ünvanına hər cür hədyanlar yağdırılırdı.

Azərbaycanlıları qaniçən və quldur bir millət kimi qələmə vermək ermənilərin saxta ideologiyasının ana xəttini təşkil edirdi. Qatı millətçi olan İgidyanın SSRİ Xalq Deputatları qurultayında yüksək tribunadan çıxış edərək Sumqayıtın və Azərbaycanın ünvanına yağdırdığı böhtanlar hamının yaxşı yadındadır. Bu cür iyrənc və həyasız təbliğatın quluna çevrilmiş İgidyanın bu işdə özünün şəxsi maraqları vardı. Milli münafişəni qızıqsıdırmaq, iki xalqı üz-üzə qoymaq və nəticədə erməni lobbisi tərəfindən külli miqdarda pul almaq bu saxta ideoloqun kimə və nəyə xidmət etdiyini açıq-aşkar göstərmişdir.

Mart ayının 1-də Sumqayıtda komendant saati elan olundu. SSRİ müdafiə nazirinin əmri ilə general Krayev şəhərin komendantı təyin olundu. Həmin andan şəhərin rəhbərliyi hərbiçilərin əlinə keçdi. Sumqayıtda fəvqəladə vəziyyət yarandı.

Sumqayıtda baş verən hadisələrdə 94 nəfər mühakimə olunmuşdur. Onlardan biri Əhməd Əhmədova ən ağır cəza – ölüm hökmü verilmişdir. Kim idi Ə.Əhmədov? O, 1964-cü ildə Sumqayıtda fəhlə ailəsində anadan olmuşdu. Texniki peşə məktəbini bitirmişdi. Sumqayıt xovlu iplik fabrikində işləyirdi. Atasını uzun müddət alüminium zavodunda fəhləlik etmişdir. Anası isə təqaüdü idi. Mart ayının 12-də prokurorun sanksiyası olmadan SSRİ Prokurorluğunun istintaq qrupunun üzvləri Əhmədovların evlərinə basqın etmiş, heç bir izahat vermədən onu milisə aparmışdılar. Onun haqqında tələm-tələsik istintaq işi aparılmış və yekunlaşdırılıb Ali Məhkəməyə təqdim edilmişdi.

Məhkəmə prosesi Sumqayıtda keçirilməli idi. Lakin ermənipərəst qüvvələr və kütləvi informasiya vasitələri geniş təbliğat kompaniyasına başladılar, nəticədə Əhmədovun və daha iki nəfərin – Cəfərovun və İsmayılovun işi Moskvada baxıldı.

Məhkəmə prosesində aydın oldu ki, istintaq dolğun və obyektiv aparılmayıb. Ali Məhkəmənin sədri V. Terebilov idi. Onun apardığı proseslərə partiya orqanları müdaxilə edir, istədikləri qərara hökm verilməsini tələb edirdilər. Bundan aydın olur ki, məhkəmə prosesi sifarişlidir, onun marağında olanlar isə ermənilərdir.

Terebilov “Novoye vremya” (28 oktyabr 1988) jurnalına verdiyi müsahibədə deyirdi: “Yuxarıların təzyiqi nəticəsində, məhkəmə heyəti obyektivliyi, humanizmi bir tərəfə qoyub, Əhmədovun timsalında nəyin bahasına olursa-olsun, “təşkilatçı” obrazı yaratmaq niyyətinə düşdü. Prosesdə iştirak edən düşüncəli adamlar əmin idilər ki, bu cinayət işləri yenidən yoxlanılmaq üçün istintaqa qaytarılacaq”.

Təəssüf ki, bu belə olmadı. Məhkəməyə təzyiqlər davam etməkdə idi. Məhkəmə prosesinin yekununu şərh edən “Moskovskiye novosti” qəzeti 20 noyabr 1988-ci il tarixli sayında yazırdı: “Vəkillər belə hesab edirlər ki, işin istintaqı tam aparılmayıb. Cinayətlərin təşkilatçıları üzə çıxarılmayıb, baş verməsinin səbəbləri və şəraiti aşkar edilməyib.”.

Buna baxmayaraq, 1988-ci il, noyabr ayının 18-də SSRİ Ali Məhkəməsinin kollegiyası Əhməd Əhmədova ölüm hökmü çıxartdı. Bu ölüm hökmü erməni millətçilərinin iradəsini ifadə edirdi. Onlar Əhmədovun timsalında azərbaycanlılar haqqında mənfi imic yaratmaq niyyətində idilər. Bu gün etiraf etmək lazımdır ki, ermənilər həmin dövrdə buna nail oldular.

Lakin bir suala tam dolğunluğu ilə hələ də cavab verilmir. Nə üçün 5 nəfər adamı qətlə yetirən, 8 nəfər erməni qızını zorlayan Eduard Qriqoryana 9 il iş kəsilir, amma guya bir adamı qətlə yetirdiyinə görə Əhməd Əhmədova ölüm hökmü verilir?

Azərbaycan – Ermənistan münaqişəsinin başlanmasından 20 il keçir. Bu gün də erməni millətçiləri Azərbaycana, Sumqayıta qara yaxmaqdan, böhtan atmaqdan əl çəkmirlər. Bir sıra xarici dövlətlərdə Daşnaksütyun partiyası 1988-ci ildə Sumqayıtda ermənilərin genosidi məsələsini gündəmə çıxarır, yerli qanunvericilik orqanlarından bu məsələyə münasibət bildirməyi tələb edirlər. Amerikada, İngiltərədə, Fransada, Almaniyada, Rusiyada, bir sıra kütləvi informasiya vasitələri 20 il əvvəl baş verən hadisələri çox qabarıq şəkildə işıqlandırmağa başlayıblar. Guya Sumqayıtda 32 nəfər deyil, mindən artıq erməni qətlə yetirilmişdir.

Belə cızmaqaralara çox rast gəlmək olar. Atalar yaxşı deyib: “Yalan ayaq tutar, yeriməz”. Lakin elə şeylər var ki, onları unutmaq və susmaq olmaz. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev çıxışlarının birində demişdir: “Artıq informasiya müharibəsində hücum keçməyin vaxtı gəlib çatmışdır”. Bu sözlər, təbii ki, düşməne qarşı ideoloji müharibənin platformasına çevrilməlidir.

Azərbaycan dövlət strukturları, ideoloji institutları, kütləvi informasiya vasitələri, diplomatları ermənilərin çirkin siyasətlərini ifşa etməli, təkcə Sumqayıt həqiqətlərini yox, bütövlükdə Azərbaycan həqiqətlərini dünya ictimaiyyətinə çatdırmalıdırlar.

Öz məkrli hərəkətlərini, düşmənçilik iddialarını davam etdirən, Azərbaycandan və Türkiyədən bu gün də yeni ərazilər qoparmaq niyyətində bulunan bədnam qonşularımızın başı daşdan-daşa dəysə də, öz yırtıcı xislətlərindən əl çəkmək fikrindən uzaqdırlar. Bu cür xislətlilərin dərslərini isə zaman verəcək – gec, ya tez.

Eyruz Məmmədov
Akif Cabbarlı
“Azərbaycan” 28 fevral 2008

Hadisələrə hazır olmayan şəhər

1988-ci il fevralın 28-29-da Sumqayıtda törədilmiş qanlı hadisələrdən bizi iyirmi illik tarix ayırır. İllər keçdikcə həmin hadisələr zamanı öncədən görünməyən tərəflər aydınlaşır, ermənilərin Sumqayıtda törətmək istədikləri növbəti “genosid” planları tam çılpəqlığı ilə üzə çıxır. Bu faktlar istintaq proseslərində artıq tam sübuta yetirilmişdir. Tarixdən bizə yaxşı məlumdur ki, ermənilər həmişə qarşılıqlarına qoyduqları məkrli məqsədə yetmək üçün hər cür vəhşilikdən, terrordan, insanlığa sığmayan qanlı cinayətlərdən, hətta öz millətlərindən olanların belə, qanını tökməkdən çəkinməyiblər.

Qərribə də olsa, o dövriki respublika rəhbərlərimiz, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları mərkəzin gözündə “sədaqətli” görünmək üçün baş verənlərdən xəbəri belə olmayan namuslu, qeyrətli şəhər əhalisini ləkələməkdən çəkinməmişdilər. Onu da etiraf edək ki, həmin dövrdə sumqayıtlıların səyi və hadisələrə vaxtında müdaxilə etmək baxımından erməni fitnəkarlığının daha da genişlənməsinin qarşısı alındı. Bu hadisələrə nəzər salanda həmişə ortaya bir sual çıxır: Ermənilərin məkrli planının həyata keçirilməsi üçün nəyə görə məhz Sumqayıt seçilmişdi?

1988-ci ilin fevralında ermənilər Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Qarabağın dağlıq hissəsini qoparıb Ermənistanla birləşdirmək üçün açıq fəaliyyətə başladılar. Separatçı “Krunk” komitəsi dünyanın hər yerində yaşayan ermənilərə müraciət qəbul edərək onları böyük Ermənistan arzularının reallaşacağı gün uğrunda mübarizəyə səslədi. (Respublikamızın müxtəlif regionlarında yaşayan ermənilər uzun illərdən bəri gizlincə yığıdıqları maliyyə bazalarından istifadə edərək daşnak əhalini Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi üçün ümumerməni hərəkətinə qoşulmağa çağırırdılar. Həmin günləri xatırlayanda adamı dəhşətə gətirən o idi ki, fərsiz respublika rəhbərləri, hüquq-mühafizə orqanları bu məsələdə seyrci mövqe tutaraq hadisələrin kriminogen hala çatmasında bir növ “sükut iştirakçıları”na çevrildilər).

Hadisələr isə artıq geniş miqyas almaqda idi. Fevralın 24-də Əsgəranda iki ağdamlı gənc – Bəxtiyar və Əli şəhid oldu. Onların ölümü ilə hadisələr bir qədər gərginləşməkdə davam edirdi. Fevralın 25-də Ermənistan milli televiziyası ilə çıxış edən katalikos Vazgen Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsini təklif etdi və əzəli azərbaycan torpaqlarının daşnak yurdu olduğunu bildirdi. Vazgen onu da qeyd etdi ki, keçmiş ittifaq rəhbəri Mixail Qorbaçova teleqram vuraraq hətta bu məsələdə müsbət cavab da almışdılar. “Mən sizi əmin edirəm ki, Dağlıq Qarabağ məsələsi Moskvada, SSRİ-də millətlərin öz müqəddəratını təyin etmək hüququna əsasən həll olunacaqdır” (Sonralar M. Qorbaçov bu faktı müsahibələrinin birində dolayısı yolla təsdiqlədi – A. Ə.). Vazgenin bu “tarixi çıxışı”ndan sonra Ermənistanla rəhbərlik edən kommunist partiyasının nümayəndələrinin bu işə dəstək verməsi onu sübuta yetirirdi ki, onlar da Qorbaçovun “razılığı”ndan xəbərdardılar.

Azərbaycanda isə vəziyyət nəzarətsiz halda davam etməkdə idi. Bu həmin o günlər idi ki, Ermənistandan respublikamıza kütləvi qaçqın axını güclənmişdi. Onların müxtəlif regionlarda yerləşdirilməsi üçün respublika rəhbərliyi müəyyən tədbirlər görməkdə idi.

Sumqayıt hadisələrindən bir neçə gün qabaq xəbər tutan, qarşıda baş verəcək faciəli hadisələrdən məlumatı olan və uzun illər “Qarabağ” və “Krunk” komitələrinə yardım edən ermənilər artıq şəhəri tərk etmişdilər. Onlar bu zaman şəhər mağazalarında olan qiymətli zinət əşyalarını alaraq özləri ilə götürmüşdülər. Həmin komitələrin üzvləri Sumqayıtda yaşayan, lakin şəhəri tərk etmək istəməyən erməni soydaşlarının siyahısını öncədən müəyyənləşdirmişdilər. Bu, daşnakların

Sumqayıtda törədəcəkləri növbəti “soyqırım”larının qurbanları idi. Sonradan məlum oldu ki, onlar həmin siyahıları komitə üzvlərinə paylamışdılar. Hadisələri lentə almaq üçün əvvəlcədən hər cür hazırlıq görülmüşdü. Dünyanın bir çox ölkəsindən, eləcə də Ermənistanın özündən planlı şəkildə hazırlanan hadisələri lentə almaq üçün operatorlar, fotoqraflar Sumqayıta üz tutmuşdular. Artıq fevralın 25-26-da Sumqayıtda yaşayan ermənilər şəhərdən qaçmaqda idilər. Sonradan məlum oldu ki, fevral ayı başlayandan ermənilər əmanət kassalarına qoyduqları bütün pulları geri almışdılar.

Sumqayıt hadisələrindən bir neçə gün əvvəl ermənilər yaşayan evlər o zamankı hüquq-mühafizə orqanlarının gözləri qarşısında xüsusi adamlar tərəfindən işarələnmişdi. Təsəvvürə gətirin ki, fevralın 28-29-da Sumqayıtda iğtişaşlar törədilir, ermənilər öz millətlərindən olan insanları qəsdən qətlə yetirir, SSRİ-nin o vaxtkı hərbi prokuroru Katuşev Bakıda ola-ola Sumqayıtda baş verənlərin qarşısı dərhal alınmır. Azərbaycanı fakt qarşısında qoymaq üçün onlar güc strukturlarını işə salmağa tələsmirlər, çünki hadisələrin miqyası mütləq genişlənməli idi. Sumqayıtda baş verən qanlı hadisələr əslində erməni terror təşkilatlarının işi idi və SSRİ DTK-sı tərəfindən də bu iğtişaşlar idarə olunurdu.

Hadisələrdən sonra bəzi mətləblər üzə çıxdı. Məlum oldu ki, Sumqayıtda qətlə yetirilənlərin demək olar ki, hamısı əslən Dağlıq Qarabağdan olanlardır. Erməni millətçiləri öz soydaşlarını Sumqayıtda öldürməklə Xankəndində başlanan mitinq dalğasını gücləndirmək istəyirdilər və buna nail ola bildilər də. Xankəndində ermənilər Sumqayıtdan çəkdikləri kadrları göstərərək hadisələri bir az da gərginləşdirdilər.

Məlum oldu ki, kütlənin önündə gedən ermənilər öz soydaşlarını xüsusi amansızlıqla qətlə yetirməklə növbəti plan hazırlayırlarmış. Qətlərdə birbaşa iştirak edən Eduard Qriqoryan sonralar etdikləri barədə belə bir ifadə vermişdi: “Atam erməni, anam isə rusdur. O, evə içib gələr, anamı yerli-yersiz döyər, onu təhqir edərdi. Bütün bunlara görə mən ermənilərdən intiqam almaq istəyirdim və aldım da”. İstintaq gedəndə bəlli oldu ki, qətlə yetirilən ermənilərin bir çoxu “Krunk” erməni terror təşkilatına “üzvlük” haqqı ödəməyənlərdir. Onu da qeyd edək ki, iki gün sonra Xankəndində keçirilən mitinqdə çıxış edən Silva Kaputikyan öldürülən erməniləri yazdığı şeirlə “tərənnüm” etmişdi. Sonda yana-yana dilinə gətirmişdi ki, necə yəni bir erməni uşağı tapılmadı ki, qətlə yetirəsiniz? “Əgər ölənlərdən bircəciyi uşaq olsaydı, mən sizin hamınızın əlindən öpərdim”.

Bəli, xilqəti xainliklə dolu olan ermənilər üçün Sumqayıt hadisələri bir növ ilk “məşq” imiş. Ermənilər gələcək planlarının kökünü qoyduqları vaxt Sumqayıt hadisələri barədə respublika rəhbərliyi tələm-tələsik qərar çıxararaq törədilənləri sumqayıtlıların adına yazdı. Sənədlərdə göstərilirdi ki, qətlərdə birbaşa azərbaycanlılar iştirak edərək məlum hadisələri törətmişlər. Bu ermənilərin “yazıq” millət terminlərini dünyaya car çəkməkdə karlarına gəlməkdədir.

Həmin dövrdə keçmiş SSRİ Baş Prokurorluğunda Sumqayıt hadisələri ilə bağlı 444 nəfərə cinayət işi açılmış, onlardan 400 nəfəri 10-15 sutka saxlanıldıqdan sonra buraxılmış, bir neçəsi isə uzunmüddətli həbs cəzasına məhkum edilmişdir. Keçmiş SSRİ Prokurorluğu Baş İstintaq İdarəsinin rəis müavini V. Nenaşev və SSRİ Prokurorluğu yanında xüsusilə mühüm işlər üzrə müstəntiq V. Qalkinin başçılıq etdikləri istintaq araşdırmalarında SSRİ DTK-nin və Hərbi Prokurorluğunun əməkdaşları da olmuşdular. Məhz həmin qrup ermənilərin özləri tərəfindən edilmiş cinayət hadisələrini ört-basdır etmək, qondarma şahidlərin ifadələrindən bəhrələnərək yanlış ittihamnamələr hazırlayıb baxılmaq üçün keçmiş ittifaqın müxtəlif məhkəmələrinə təqdim etmişlər. 1988-ci ilin 18 oktyabr- 18 noyabr tarixlərində Moskvada keçmiş SSRİ Ali Məhkəməsində Ə.Əhmədovun, Y.Cəfərovun, T.İsmayılovun cinayət işlərinə baxılmışdır. Digər müttəhim Ə.Əhmədov heç bir hüquqi sübut olmadan həmin hadisələrin “təşkilatçısı” kimi güllələnməyə məhkum edilmişdir. Məhkəmə tərəfindən qəbul edilmiş bu hökm 17 ay sonra Moskva şəhərində icra olunmuşdur. Həmçinin Sumqayıt şəhər

sakinləri Elçin Gəncəliyev təcridxanada müəmmalı şəkildə öldürülmüş. T. İsmayılov isə 15 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilərək siyasi məhbus kimi Tbilisiyə göndərilmişdir. Bir neçə ay sonra o da həlak olmuşdur.

Sumqayıtda törədilən fevral hadisələrindən bəhrələnən ermənilər dünya ictimaiyyətinin nəzərində azərbaycanlıların qaniçən obrazını yaratmağa çalışdılar. İllərlə aparılan araşdırmalar sübut etdi ki, məhz Sumqayıt hadisələri ermənilərin dünya ictimaiyyətinə göstərmək istədikləri növbəti məkrli planları imiş.

Həmin hadisələrdən sonra respublikamızda baş verən hakimiyyət dəyişiklikləri, yarıtmaz idarəçilik, mükəmməl xarici və daxili siyasətin olmaması ucbatından torpaqlarımızın 20 faizi işğal edildi. Yalnız 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdan umummilli lider Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində mənfur erməni məkrinin, neçə-neçə terror aktının qarşısı alındı. Məhz aparılan düzgün xarici siyasət nəticəsində ermənilərin bir neçə yalançı “genosid” planı dünya ictimaiyyətinə çatdırıldı. Azərbaycan xalqı əmindir ki, Respublika Prezidenti İlham Əliyevin apardığı uğurlu siyasət nəticəsində Dağlıq Qarabağ müharibəsi öz və ədalətli həllini tapacaq və əzəli torpaqlarımız geri qaytarılacaqdır. O günə isə çox qalmayıb.

Akif Əliyev

“Azərbaycan” 29 fevral 2008

Sumqayıt hadisələri erməni təxribatının növbəti səhifəsi idi

20 il əvvəl - 1988-ci il fevral ayının son günlərində Sumqayıtda baş verən hadisələr burada yaşayan müxtəlif millət və xalqı təmsil edən 280 min nəfərdən çox əhalini bərk heyretləndirdi. O vaxt mən təxminən 6-7 min fəhləsi olan "Sintetik kauçuk" zavodunda İctimai İşə Xidmətinin direktoru işləyirdim. On beş ildən çox çalışdığım çoxmillətli əmək kollektivində dostlarımla milli tərkibi olduqca rəngarəng idi. Bu mühitdə ermənilər də az deyildi.

Sürücü Slavik Şamxor rayonunun Çardaxlı kəndindən yenicə qayıtmışdı. O, çəkinə-çəkinə mənə dedi ki, kənddə vəziyyət yaxşı deyil. Dağlıq Qarabağı Ermənistanla birləşdirmək haqqında söhbət gedir. Ona "ağlına başına yığ, boş söhbətlər eləmə", - dedim. - Get işini gör! O vaxt heç bir azərbaycanlı bu söhbətə ciddi yanaşa bilməzdi. Çünki bizim heç nədən xəbərimiz yox idi. Çoxmillətli "proletar beynəlmillətçiliyi" mühitində yaxşı tərbiyə almış Sovet vətəndaşı üçün belə söhbətlər inandırıcı deyildi. 1988-ci il fevralın 29-da general Krayev ordu ilə şəhərə daxil olub, komendant saati elan etdikdən sonra erməni ailələrini BTR-lərlə aparıb şəhər partiya komitəsinin binasına yığdı. Zavodumuzun işçilərindən bir çoxu, o cümlədən layihə şöbəsinin müdiri Marqo, sürücü Rafiq Poqosyan və başqaları burada idi. Xeyli dərhləşdik. Sonra gedib onlara kolbasa, sosiska və çörək alıb gətirdim. Lakin mühafizəçi rus əsgərləri buna imkan vermədilər. Səbəbini soruşduqda dedilər ki, siz erməniləri zəhərləyib öldürə bilərsiniz. Əlbəttə, erməni tanışlarımla əsgərin bu fərziyyəsinə inanmadılar və nə qədər təkid etsələr də, əsgər inadından dönmədi. Səhəri gün erməniləri Səməd Vurğun adına Mədəniyyət Sarayında yerləşdirdilər və "asayiş keşikçiləri" burada - 520 nəfərdən çox erməninin toplaşdığı bu namünasib mühitdə qəsdən olduqca dözülməz və acınacaqlı bir mühit yaratdılar. Belə ki, həmin insanlar xüsusi nəzarət altında hazırlanmış pulsuz yeməklə təmin edilir və onların kənar əlaqə saxlamalarına imkan verilmirdi.

Bu fakt və sonra müşahidə etdiyimiz digər yüzlərlə müəmmalı hadisə belə deməyə əsas verir ki, keçmiş ittifaqın mərkəzi dövlət strukturlarında təmsil olunmuş ermənilər Sumqayıt hadisələrini qəsdən törətmiş və bunu torpaqlarımıza qarşı sonrakı təcavüzkar niyyətlərini həyata keçirmək üçün bir vasitə kimi düşünmüşdülər. İlk gündən onlar yalan informasiya yaymaqda püxtələşmiş və ixtisaslaşmış erməni diasporunun böyük səyi və yardımı ilə Sumqayıtda dinc və günahsız ermənilərə qarşı törətdikləri qırğınları azərbaycanlıların adına qələmə verməyə cəhd göstərdilər. Bu məqsədlə hadisədən bir neçə gün əvvəl Sumqayıta ezam edilmiş peşəkar erməni təbliğatçıları, reportyor və jurnalistləri hadisələri videokameraların yaddaşına sala bilmiş və sonra onları "operativ" şəkildə, həm də son dərəcə təhrif edilmiş formada lazımı ünvanlara çatdırmışdılar. Əlbəttə, o vaxt hadisələrin qızgın çağında heç kəs güman edə bilməzdi ki, millətçi ermənilər öz məkrli niyyətlərinə çatmaq üçün Sumqayıtda yaşayan soydaşlarını xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirsinlər və sonra da bu faktı "Sumqayıt soyqırımı" adı ilə dünyaya təqdim etsinlər. O vaxt çox yaxşı ki, Azərbaycan ziyalıları tezliklə xalqı və dünya ictimaiyyətini məruz qaldıqları çətinlikdən, informasiya qıtlığından xilas olması üçün əllərindən gələni etdilər. Həmin dövrdə Maqşud İbrahimbəyov ermənilərin qərəzli anti-azərbaycan təbliğatının əsil mahiyyətini açaraq yazmışdır: "Sumqayıtdakı hadisələrə bir gün qalmış kino və videokameralı adamlar bura gəlmişlər. Çəkiliş günü tam vaxtında başlamış və həmin dəhşətli gün Sumqayıtda keçirilmişdir. Bir qədər sonra həmin film İsveçdə göstərilmişdir. Filmin ağlasığmaz

təsviri hissəsini insan təxəyyülünü dəhşətə salan səslər tamamlayır".

Sumqayıt hadisələrini törətmiş ermənilər öz əməllərindən vəcdə gələrək antiazərbaycan təbliğatında bir qədər ifrata varmış və yalanın dozasını o qədər artıq etmişlər ki, axırda hətta onlara himayədarlıq edənlər də ermənilərin bu ifratçılığına ikrah etmişlər. Məlum olduğu kimi guya Sumqayıtda ermənilərə qarşı "soyqırımını" edildiyini iddia edən ermənilərə M.Qorbaçov SSRİ Ali Sovetinin 18 iyul 1988-ci il tarixli iclasında qəti etiraz edərək demişdir: "Sumqayıtda heç bir genosid cəhdi həyata keçirilməmişdir. Genosid müəyyən siyasətdir, kortəbii deyil, mütəşəkkil, irqi siyasətdir. Yəni hər hansı bir xalq və ya azlıq barəsində qəsdən yeridilən qırğın siyasətidir. Nəyə görə biz quldurların fitnəkarlığını bütün Azərbaycanın ayağına yazaq? Siz elə ittihamlar irəli sürürsünüz ki, sonra ömrünüz boyu buna təəssüflənəcəksiniz". Sumqayıt hadisələri zamanı biz bu dönük və xəyanətkar millətin həm də vəhşiliyinin canlı şahidi olduq. Buradan start götürən Dağlıq Qarabağ münaqişəsi Azərbaycan xalqını ağır duruma saldı. Bir-birinin ardınca baş verən təxribat, terror, təcavüz və istilalar Azərbaycan xalqını 20 Yanvar, Xocalı soyqırımına qədər və ondan sonra ulu öndər Heydər Əliyev 1993-cü ildə xalqın tələbi ilə hakimiyyətə gələn dövrə qədər ardıcıl və müntəzəm təqib etmişdir. Ermənilərin təcavüzü ilə Azərbaycan torpaqlarının 20 faizini itirmiş, 1 milyondan çox soydaşımız qaçqın və məcburi köçkün həyatına məruz qalmışdır.

Tanınmış Amerika alimi Səməl A.Uimzin "Ermənistan - terrorçu "xristian " ölkəsinin gizlinləri" adlı kitabında tam səmimiyyətlə və elmi təhlil əsasında ermənilərin iç üzünü açıb dünyaya göstərmişdir. Daha doğrusu, S.Uimz ermənilərin öz mənbələri, arxiv materialları və qələm məhsulları vasitəsilə onları ifşa etmişdir. Tamamilə qərəzsiz və bitərəf olan amerikalı qələm sahibi Vaşinqton, London, Paris, Roma, İstanbul və Moskva kimi şəhərlərin arxivlərində uzun müddətli elmi araşdırmalar apararaq əsaslı sənəd - sübutlarla erməni həyasızlığını ifşa etmiş və bir sıra qaranlıq məsələlərin üzərinə işıq salmışdır. Dünyanın müxtəlif nöqtələrində həyata keçirdikləri terror aktları, öz ərazilərində apardıqları etnik təmizləmə erməni kilsəsinin terrorçu təcavüzkar xisləti bu kitabda inandırıcı faktlarla sübut edilmişdir.

Ermənilərin fitnə-fəsadları tükənməzdir. Onlar xalqımıza qarşı bədxah niyyətlərini dünyanın hər yerində və bütün vasitələrlə davam etdirirlər. Bizim tarixi torpaqlarımızda özlərinə dövlət qurmuş, qədim Azərbaycan şəhəri olan İrəvanı özlərinə paytaxt etmiş ermənilərin əsl nankor və xəyanətkar simasını dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq indi qarşımızda duran ən mühüm vəzifələrdən biridir. Yalan və iftiralara ümid bəsləyən erməni təbliğatının iflası labüddür.

Fəxrəddin Rəhimov

“Azərbaycan” 29 fevral 2008

“Erməni fitnəsi - Sumqayıt hadisələri”

Bu sərlövhəni Sumqayıt Şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısı Vaqif Əliyevin dəstəyi ilə şəhər Gənclər və İdman Baş İdarəsi tərəfindən hazırlanmış kitabın adından götürmüşük. Kitab 20 il əvvəl ermənilərin və onların dəyirmanına su tökənlərin fitnəsi ilə Sumqayıtda törədilən hadisələrdən bəhs edir.

Şəhər Gənclər və İdman Baş İdarəsinin rəisi Musa Həsənovun layihəsi əsasında bir qrup ziyalının hazırladığı bu vəsait dörd dildə-İngilis, alman, fransız və rus dillərində çap olunmuşdur ki, bu da Sumqayıt hadisələri haqqında həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasına kömək edəcəkdir.

Fevralın 27-də Sumqayıtda törədilmiş hadisələrin 20-ci ildönümü və "Erməni fitnəsi-Sumqayıt hadisələri" kitabının təqdimatı münasibəti ilə yığıncaq keçirilmişdir. Şəhər təhsil şöbəsinin iclas salonunda keçirilən yığıncaqda şəhərimizin rəhbərləri, hüquq-mühafizə orqanlarının başçıları, kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri, ziyalılar, Sumqayıt hadisəsinin şahidləri iştirak edirdilər. Tədbiri Sumqayıt Şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısı Vaqif Əliyev açaraq dedi ki, 20 il əvvəl Sumqayıtda törədilən hadisələrə nəzər saldıqda bir çox qaranlıq məsələlərə aydınlıq gətirmək olur. Düzdür, ilk vaxtlar bu hadisələrə obyektiv qiymət vermək o qədər də asan deyildi. Lakin zaman keçdikcə, bu məsələlər araşdırıldıqca bir daha aydın olur ki, bu xüsusi xidmət orqanlarının əvvəlcədən hazırladıqları ssenari idi. Lakin bütün hadisələrin başında ermənilər dayanırdılar.

İndi haqlı olaraq ortaya belə bir sual çıxır: "Nə üçün Sumqayıt?" Bunun cavabı da aydındır. Burada müxtəlif regionlardan gəlmiş insanlar, ilk növbədə gənclər yaşayırdılar. Sumqayıt beynəlmiləl bir şəhər idi. Bu gənclərin problemləri də çox idi. Ona görə də onlara təsir etmək daha asan idi və bu da həyata keçirildi.

Əslində ölkədə baş verən qarışıqlıqlar Qorbaçovun yenidənqurma siyasətinin nəticəsi idi. Bu da ermənilərə imkan verirdi ki, özlərinin "Böyük Ermənistan yaratmaq" barədə sərsəm ideyalarını həyata keçirsinlər. Erməni millətçiləri bu məsələni gündəmə gətirməkdən ötrü onlar üçün bir nömrəli maneə olan xalqımızın qeyrətli oğlu, Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini Heydər Əliyevi vəzifədən uzaqlaşdırmaq lazım gəlirdi. Onlar öz istəklərinə nail oldular. 1987-ci ilin oktyabrında ulu öndər öz istefa ərizəsini verdi və bir ay sonra "Dağlıq Qarabağ" kartı ortaya atıldı. Sumqayıt hadisəsini törətməklə onlar demək istəyirdilər ki, azərbaycanlılar "vəhşidirlər" və bu iki xalq heç zaman bir yerdə yaşaya bilməz.

Lakin Azərbaycan gündən-günə inkişaf etdi, öz müstəqilliyini möhkəmlətdi və separatçıların arzuları ürəklərində qaldı. İndi qarşıda duran əsas məqsəd Sumqayıt həqiqətlərini, ermənilərin mürdar xislətlərini dünyaya daha geniş çatdırmaq, bu barədə kitablar nəşr etdirmək, filmlər çəkməkdir. Bu baxımdan "Erməni fitnəsi-Sumqayıt hadisələri" kitabı olduqca əhəmiyyətlidir.

Sonra "Exo Sumqaita" filmindən fraqmentlər göstərildi.

Şəhər gənclər və idman baş idarəsinin rəisi Musa Həsənov, "Exo Sumqaita" qəzetinin baş redaktoru Eyruz Məmmədov, Sumqayıt Dövlət Universitetinin kafedra müdiri Ramazan Məmmədov,

şəhər təcili tibbi yardım xəstəxanasının baş həkimi Vaqif Qəhrəmanov, 25 saylı məktəbin direktoru Əvəz Mahmudov, Yazıçılar Birliyi şəhər təşkilatının sədri Sabir Sarvan istər Sumqayıtda baş verən hadisələrlə və istərsə də kitabın təqdimatı ilə bağlı özlərinin ürək sözlərini söylədilər, arzu və təkliflərini bildirdilər. Şəhər icra hakimiyyətinin başçısı Vaqif Əliyev yığıncağa yekun vuraraq dedi ki, düşmənlərimizə, Azərbaycanı gözü götürməyənlərə layiqli cavab vermək üçün hər kəs öz iş yerində layiqincə çalışmalı, ölkəmizin iqtisadi və hərbi qüdrətinin artırılması üçün əlindən gələni etməlidir.

Qüdrət Muğanlı

“Sumqayıt” 01 mart 2008

Sumqayıt hadisələri xarici dillərdə buraxılan kitablarda

Gənc nəslin sağlam mənəvi və fiziki inkişafı, demokratik dünyagörüşü, ümumbəşəri ideyalar ruhunda tərbiyəsi dövlətin və cəmiyyətin ümdə vəzifəsidir. Sumqayıtda bu işləri həyata keçirən dövlət orqanı kimi gənclər və idman baş idarəsi ardıcıl tədbirlər həyata keçirir. Sumqayıt həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması üçün mühüm addımlar atır.

Baş idarənin rəisi Musa Həsənov 11 ildir ki, bu vəzifədə çalışır. Onun rəhbərliyi ilə uğurla reallaşdırılan layihələr sırasında təbliğat vasitələrinin, bir sıra kitabların kütləvi nəşri önəmli yer tutur. Görüşümüz zamanı Musa müəllim həmin nəşrlərlə məni tanış edərək dedi ki, gənclik şəhərinin dünəni və bu günü ilə bağlı əsil salnamə səviyyəsində çap etdirilən bu kitabların böyük önəmi var.

Nəfis şəkildə hazırlanmış “Qələbəyə aparən yol” kitabı 2000-ci ildə işıq üzü görüb. Jurnalist Eyruz Məmmədovun qələmə aldığı bu kitabda Sumqayıtın idman tarixindən, beynəlxalq arenada şəhər idmançılarının qazandığı uğurlardan ətraflı bəhs olunur. Ensiklopedik nəşrdə bir çox maraqlı faktlar öz əksini tapıb. Məsələn, göstərilir ki, dövlətimizin başçısı İlham Əliyev Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti seçildəndən ötən 4 ildə (2000-ci ilə qədər) Sumqayıt idmançıları dünya və Avropa səviyyəli yarışlarda 85 medal qazanıblar. Kitabda ən mötəbər yarışlarda qalib gələrək Azərbaycanın İdman şöhrətini artırmış Validə Qəniyeva, Məhyəddin Allahverdiyev, Faiq Ağayev, Rəcəbli və Süleymanov qardaşları, Malik Ağayev, Rauf Hacılı, Rəhim Novruzov, Valentina Popova, Qalib Hübətov və onlarla başqalarının qələbə yolları geniş işıqlandırılıb. Adlı-sanlı məşqçilər və idman hakimlərimiz barədə yazılar da kitabın maraqlı səhifələrini təşkil edir. Onlardan Ramiz İsmayılov, Faiq Babayev, Oqtay Hüseynov, Boris Qasimov, Hamlet Rzayev, Telman Salahov, Bəbiş Nuruşov, Yuri Oparin, İsa Qasimov, Niftalı Quliyev, Məmməd Eyvazov, Tofiq Rzayev, Vaqif Əliyev, Mirağa Qiyasov, Yaşar Şamilov, Sabir Əliyev, Firdövsi Öməröv, Qərib Əliyev və başqalarının xidmətləri ətraflı şəkildə qələmə alınıb.

Gənclər və idman baş idarəsinin ikinci sanballı layihəsi “Sumqayıt gənclər şəhəridir” adlanır. Azərbaycan, rus və ingilis dillərində çap olunan bu əsərdə gənclərlə iş, idman, istirahət və turizm sahələrinə dair dəyərli məlumatlar toplanıb. Rəngli şəkillər kitabın dolğunluğunu və gözəlliyini təmin edib.

“Sumqayıt gəncləri” (1995-2005-ci illərdə) kitabı isə gənclər və idman baş idarəsinin 10 illik fəaliyyətini əhatə edir. Vaxtilə ulu öndər Heydər Əliyevin “Sumqayıt istedadlı, savadlı gənc oğlan və qızlar şəhəridir” deməsi burada sabahımızın sahibləri olacaq qabiliyyətli, əzmkar nəslin yetişdiyinə sübutdur. Kitabı vərəqlədikcə bunun bir daha şahidi oluruq.

Baş idarənin sifarişi ilə hazırlanmış növbəti kitab “Erməni təxribatı (Sumqayıt, fevral, 1988-ci il) Faktlar və mülahizələr” adlanır. 2005-ci ildə üç dildə 2000 tirajla çap olunan bu kitab erməni millətçilərinin Sumqayıtda törətdiyi dünya ictimaiyyətinə çatdırılması baxımından əhəmiyyətlidir. Müəllif Eyruz Məmmədovun araşdırmaları əsasında yazılmış kitab xalqımızın başına gətirilən soyqırım siyasətinin, məkrli qonşularımızın torpaq iddialarının mahiyyəti barədə oxuculara dəyərli bilgiler verir.

Bu günlərdə Musa Həsənovun layihəsi əsasında çap olunan növbəti kitab isə “Erməni fitnəsi – Sumqayıt hadisələri” adlanır. 20 il öncə baş vermiş Sumqayıt iğtişaşlarına həsr olunan, ingilis, alman, fransız və rus dillərində yazılan kitab dünya ictimaiyyətinə və KİV-lərə paylanmaq məqsədilə 1300 nüsxə tirajla buraxılıb. Əsərin təqdimat mərasimində Sumqayıt Şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısı Vaqif Əliyev dedi ki, ideoloji mübarizədə qarşıda duran əsas məqsəd Sumqayıt həqiqətlərini, ermənilərin murdar xislətini dünyaya daha geniş çatdırmaq, bu barədə sanballı kitablar yazmaq, filmlər çəkməkdir. Bu baxımdan yeni kitab olduqca əhəmiyyətlidir. Sumqayıt hadisələri çağdaş tariximizin tam araşdırılmayan səhifəsidir. İğtişaşların əsil mahiyyəti erməni nəşrlərində elə təhrif edilib ki, onların tutarlı cavabını verəcək bu kimi kitablara ehtiyac böyükdür. Kitaba yazdığı ön sözdə Sumqayıt Şəhər Təhsil Şöbəsinin müdiri Vidadi Bağirov layihə müəlliflərinin təşəbbüsünü təqdir edərək vurğulayıb ki, gəncləri təmsil edən bu təşkilatın xəttilə araya-ərsəyə gətirilən “Erməni fitnəsi-Sumqayıt hadisələri” kitabı əsil həqiqətlərin üzə çıxarılması, ədalətin zəfər çalması, dünya gənclərində ölkəmiz və xalqımız barədə obyektiv fikir formalaşdırılması baxımından yüksək dəyərə malikdir.

Sumqayıt Şəhər Gənclər və İdman Baş İdarəsinin rəisi Musa Həsənovun dediyinə görə, şəhər gənclərinin uğurları, idman və təhsildə qazandıqları nailiyyətlər, ideoloji təbliğatla bağlı vəzifələr bu kimi yeni-yeni layihələrin reallaşdırılmasını gündəmə gətirir. Odur ki, gənclik şəhərinin gələcək il qeyd ediləcək 60 yaşlı ərəfəsində yerli və xarici oxuculara daha bir neçə nəfis nəşr təqdim olunacaqdır.

Əli Nəcəfxanlı

“Xalq qazeti” 14 mart 2008

Сумгайтские события – еще одна хорошо спланированная акция армян

В Сумгайте состоялось мероприятие, приуроченное к 20-й годовщине событий, произошедших в городе 27 – 29 февраля 1988 года. Были продемонстрированы фрагменты из кинофильма «Эхо Сумгайта».

Глава Исполнительной власти Сумгайта Вагиф Алиев, открывая мероприятие, напомнил хронологию событий, очевидцами которых были многие присутствующие в зале. «И тогда, и теперь, спустя 20 лет, - подчеркнул он, - мы уверены, что все происшедшие в те три дня в Сумгайте – результат хорошо продуманного плана и умело реализованной операции армянских сепаратистов». Ссылаясь на конкретные факты, он аргументировал причины событий, являющихся звеньями одной цепи под бредовым названием «Великая Армения».

Руководитель города отметил, что Сумгайт снискал себе имидж молодого, перспективного города с богатыми интернациональными традициями. Здесь себя уютно чувствовали представители 83 наций и народностей. Армянские сепаратисты, верные своим коварным методам, воспользовались сложившимися в то время обстоятельствами и реализовали свой антигуманный и жестокий план. С подачи своих идеологов и их посредников они приступили к осуществлению извечной программы «многострадального народа» - аннексии исконных азербайджанских земель. И события, произошедшие в Сумгайте в 1988 году, - бесспорно, продуманная и хорошо отрежессированная очередная операция армянских сепаратистов.

Выступившие на мероприятии начальник Главного управления молодежи и спорта города Мусса Гасанов, публицист и исследователь событий Эйруз Мамедов, кандидат филологических наук Рамазан Мамедов, главврач больницы скорой помощи Вагиф Гахраманов, поэт Аvez Лялядаг и другие говорили о различных аспектах событий, произошедших 20 лет назад. Отмечалось, что за это время созданы кинофильмы, написаны книги, изданы исследовательские и аналитические материалы, призванные восстановить истину.

В тот же день состоялась презентация книги «Армянская провокация – Сумгайтские события», подготовленной Управлением молодежи и спорта города.

Выступившие на мероприятии подчеркнули роль великого лидера, выдающегося государственного и политического деятеля Гейдара Алиева в пропаганде миролюбивой политики нашей страны.

На состоявшейся затем научно- теоретической конференции были заслушаны доклады на темы об армяно-азербайджанском, нагорно-карабахском конфликте, событиях, произошедших в Сумгайте 27-29 февраля 1988 года.

